

**MEMLUK SULTANI ZAHİR SEYFUDDİN ÇAKMAK
DÖNEMİNİN SALGIN HASTALIK VE İKTİSADÎ BUHRANLARI
(H.842–857/M.1438–1453)**

İlyas GÖKHAN*

ÖZET

Bu çalışmada; Memluk sultanlarından Zahir Çakmak (1442–1453) devrinin salgın hastalıkları, iktisadî sıkıntıları ve pahalılık araştırılmıştır. Bu dönemde Memluk devleti topraklarında Nil'in suyunun azlığından dolayı kuraklık ve kıtlıklar meydana gelmiştir. Bununla birlikte yönetici ve muhtekirlerin de iktisadi durumun bozulmasında etkileri olmuştur.

Mısır'da zirai hayat Nil nehrine bağlıydı. Bu ülkede Nil'den başka akarsu yoktu. Bu nedenle nehrin suyunun yükselmemesi pahalılık ve kıtlığa neden olmaktaydı. Ayrıca Memluk parasının değeri de devamlı inip çıkmaktaydı. Mısır halkı hem pahalılık hem de paranın değer kaybetmesinden zarar görmekteydi. Bu dönemde Memluk ülkesinde birçok salgın hastalıklar da ortaya çıktı. Özellikle 1438, 1444 ve 1449 yıllarında Mısır'da görülen üç veba salgını oldu. Barsbay döneminde yaşanan salgınlardan dolayı ülkede önemli ölçüde iş gücü ve insan kaybı oldu.

Anahtar Kelimeler: Memlûk Devleti, Sultan Barsbay, para, kuraklık, fiyatlar, pahalılık, veba salgınları.

ABSTRACT

This work is about plagues, economic crisis and enflation took place during the reign of Zahir Çakmak one sultans of Memluk State (1442–1453). The reasons for economic weakness was the wrong policies the rulers followed and droughts that occurred in this period. The rulers internevened in economic affairs, and established monopolies in many economic activitic.

The River Nile's law currents in different years had bad effects on the economy. In addition, Egypyie's money was not stable. The people were suffering from high pricies and enflation. Furthermore, in this period.Egyptys suffered from many plagues. The plagues of 1438, 1444 and 1449 were quite deadly, which reduced the number of people in the state.

Keywords: Memluk State, Sultan Cakmak, coin, drought, pricies, enflation and plagues

Burcî Memluk sultanlarından Barsbay, (1422–1438) on altı yıl iktidarda kaldıktan sonra ölümü ile yerine oğlu Yusuf sultan olmuştu. Memluk devletinde sultan öldüğü zaman yerine geçici bir süre için, ileri gelen Memluk beyleri tarafından oğlu tahta çıkar ancak kısa bir süre sonra sultanın vasililiğine tayin edilen veya güçlü olan Memluk komutanlarından biri saltanatı ele geçirirdi. Devletin kuruluşundan yıkılış devrine kadar bu usul bir gelenek olarak devam etmiştir. Sultan Eşref Barsbay'ın ölümü ile onun yerini alan oğlu Yusuf'un vasililiğine tayin edilen Seyfuddin Çakmak onu hal' ederek tahta geçmiştir. (9 Eylül 1438).

Memluk devletinde -Kalavun ailesi dışında- hanedan sisteminin kurulamaması ve Memluk sultanlarının asalete inanmamaları nedeniyle çok sık saltanat değişiklikleri görülmektedir.¹ Bu bakımdan Eşref Barsbay ve Seyfuddin

* Yrd. Doç. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi

¹ Kazım Yaşar Koprıman, "Memlûkler" *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C.VI, Çağ Yayınları, İstanbul 1987, s.450.

Çakmak'ın dönemlerinin on beş yıldan fazla sürmesi Memluk Devletinde bir istikrarın yaşanmasına sebep olmuştu. Bu sultanlar Memluk Devletine dış siyasette başarılı bir dönem yaşatmışlardır. Barsbay Akdeniz'de Kıbrıs adasını ele geçirirken, Çakmak da Rodos adasına üç deniz seferi düzenlemiştir. Ada alınamamış ama Akdeniz'de Memluk devletinin gücü Hıristiyanlar tarafından hissedilmiş ve barış anlaşmaları yapılmıştır.² Çakmak'ın dış siyasetinde Osmanlı Devleti, Karamanoğulları, Dulkadiroğulları ve Ramazanoğulları Beylikleri ile siyasi münasebetleri dostça sürdürdüğü görülür. Bunun yanında Timur'un oğlu Şahruh Mirza ile de yakın ilişkiler içinde olunmuştur. Hatta Çakmak kendisinden önceki sultan Barsbay'ın sürekli reddettiği, Şahruh'un Kâbe'nin örtüsünü değiştirme isteğini kabul etmiştir.³ Sultan Çakmak, Yusuf'un tahtan uzaklaştırılması ve etkisiz hale getirilmesi yanında bazı Memluk ümeralarının isyanları ile de uğraşmıştır. Bunların yanında bu dönemde Mısır'da zenci kölelerin çıkardığı bir isyan da görülmüştür.⁴

Mısır'da Görülen Veba Salgınları ve Kıtılıkların Kısa Bir Tarihçesi

Salgın hastalıkların en önemlilerinden biri olan veba veya taun; batı dillerinde peste, pestis, plague ve black death (kara ölüm); Türkçe de ise kıran olarak isimlendirilmiştir. Bu hastalık hızlı yayılması, tedavisinin olmaması ve toplu ölümlere yol açmasından dolayı Eski ve Ortaçağlarda bir takım doğaüstü güçlere ve ilahî cezalandırılmalara bağlansa da günümüzde modern tıbbın araştırmalarıyla ne olduğu aydınlatılmış ve vahşi kemiricilerin bilhassa pire, fare ve sıçanların hastalığı olarak tanımlanmıştır. Bu hastalığın insanlarda görülen türünden başka domuz, kuş, sığır, at ve katır vebasası gibi çeşitleri vardır. Kötü hijyenik şartlar, gemi yolculukları, ticaret kervanları, istilalar, fareler, pireler, beslenme yetersizlikleri, sefalet, göç, gıdasızlıklar vebanın ortaya çıkması ve yayılmasına neden olan başlıca etkenlerdi.⁵ Ortaçağlarda genellikle bütün

² Said Abdulfettah Aşur, *el- Asrı Memaliki Mısır ve's- Şam*, Kahire 1976, s.177–180.

³ Said Abdulfettah Aşur, *el- Eyyubiyün ve'l- Memalik Mısır ve's- Şam*, Darü'n- Nahdat'ül-Arabiyye, Kahire 1996, s.282–283.

⁴ Şehabeddin Tekindağ, "Memlûk Sultanlığı Tarihine Toplu Bir Bakış", *İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S.25, Mart 1971 İstanbul, s.28; Kazım Yaşar Koprıman, "Memlukler", C.VI, s.520–521, P. M. Holt, Haçlılar Çağı, 11. Yüzyıldan 1517'ye Yakınoğu, (Çev. Özden Arkan), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, s.191–192.

⁵ Tıbbi bakımdan veba ile ilgili daha geniş bilgi için bkz: Melahat Onul, *Sistematiik İnfeksiyon Hastalıkları*, II.Baskı, Ankara 1983, s.379-381; Behiç Onul, *İnfeksiyon Hastalıkları*, Ankara 1953, s.563-574; A. Tuncer, *Toplum Sağlığında İnfeksiyon Hastalıkları ve Korunma*, II.Baskı, Ankara 1983, s.451; Ömer Kasımoğlu, "Veba" *İnfeksiyon Hastalıkları*, (Düzenleyen: E.T. Çetin), III.Baskı, İstanbul 1979, s.141; Feda Şamil Arık, "Selçuklular Zamanında Anadolu'da Veba Salgınları", *DTCF T.A.D.*, C.XV, S.26, (1990-1991), s.27; Daniel Panzac, *Osmanlı İmparatorluğunda Veba (1700-1850)*, (Çev. Serap Yılmaz), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1997; Michael W Dols, *The Black Death In The Middle East*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey 1977, s.315–319; "Veba" *Meydan Larousse*, C.XII, s.551; "Veba", *Ana Britannica*, C.XXI, s.553; "Veba", *Büyük Larousse*, C.XXIII, s.121, N. Menemenli, "Veba", *Türk Ansiklopedisi*, C.XXXIII, MEB Yayını, Ankara 1984, s.272; Hikmet Özdemir, *Salgın Hastalıklardan Ölümler*, 1914–1918, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2005.

Memluk Sultanı Zahir Seyfuddin Çakmak Döneminin Salgın Hastalık ve İktisadî Buhranları
(H.842–857/M.1438–1453)

ölümcül bulaşıcı hastalıklar veba veya taun olarak isimlendirilse de Memluk dönemi tarihçisi İbn Hacer veba ve taunu birbirinden ayırmaktadır.⁶

Mısır'da salgın hastalıklar ve kıtlıklar - bazı istisnalar dışında - genellikle birlikte görülürdü. Nil'in kabarmamasıyla başlayan kuraklık, kıtlık ve açlığa dönüşmekte, arkasından gelen beslenme yetersizliği nedeniyle insanlar arasında salgın hastalıklar yayılırdı. Mısır halkı bir yandan salgın hastalıktan, diğer yandan da açlıktan kırılırdı.⁷

Mısır'da kayıtlara geçen ilk veba salgını Bizans İmparatoru I. Justinien devrinde (527–565) M.S.542'de meydana gelmiştir. Justinien vebası olarak bilinen bu salgın Etiyopya'dan başlayıp Nil yoluyla Mısır'a ulaşmış ve buradan Kuzey Afrika ülkeleri, Suriye, Filistin, Anadolu, Arabistan, Kafkasya, Irak, İran ve Avrupa kıtasına bulaşarak kitlesel ölümlere neden olmuştur.⁸ Arapların, Mısır'ı fethetmelerinden sonra görülen veba salgınlarını inceleyen tarihçiler müstakil eserler yazmışlardır.⁹

Mısır'ın Arapların eline geçmesinden sonra valiler döneminde (641–868) bazı önemli veba salgınları (665, 668–69 ve 716 yıllarında) görülmüştür.¹⁰ İhşidîler zamanında (935–969) ise kıtlık ve salgın hastalıklardan Mısır halkı ve ordusu telef olmuş ve bu yüzden devlet, Fatimî istilasını engelleyemeyerek yıkılmıştır.¹¹ Fatimîler döneminde de Mısır'da birçok kıtlık ve veba salgını çıkmıştır. Bunların en önemlisi Halife Mustansır Billâh döneminde (M.1036–

⁶ İbn Hacer salgın hastalıkları veba ve taun şeklinde ikiye ayırır. Ona göre her taun bir vebadır. Ancak her veba bir taun değildir. Bütün salgın hastalıkların genel adı vebadır. Taun da bu salgın hastalıklardan birinin adıdır. O, taun olarak değerlendirdiği hastalığın genel salgın hastalıklardan farklı olduğunu belirtmektedir. Ona göre bu hastalık Tevrat'ta belirtildiği gibi insanlara verilen ilahî bir cezadır. Mesela, Davud peygamber sayım yapmaya karar verdiğinde başına gelenler veya Musa peygamber Mısır'dan çıkmaya çalışırken Firavun'un ona engel olmaya çalışması nedeniyle Tanrı onları taunla cezalandırmıştır. Ona göre taun inanmayanlar için Tanrının bir cezalandırması Müslümanlar için de bir lütf ve ödüllendirmedir. Bkz: İbn Hacer, **Bezlü'l – Mâun fi Fadlî't- Tâûn**, (Tahkik: Ahmet A'sam Abdülkadir el- Katib) Darü'l- Asıme'ye el- Memleketü'l- Arabiye es- Suudiyye, Riyad H.1411, s.78,81–87.

⁷ Açlık ve arkasından başlayan salgın hastalıklarla ilgili Makrîzî'nin eserinde birçok örnek vardır. Bkz: **Kitab İğasetü'l- Ümme bi Keşfü'l- Gumme** (Neşr: M.M. Ziyade-Cemaleddin Muhammed Eş- Şeyyal), Kahire 1940, s.13–41.

⁸ W. Dols, **Black Death**, s14; B. Onul, s.565; Arık, s.36–38.

⁹ Veba konusunda yazılmış bazı kaynaklar: Makrîzî, **Kitab İğasetü'l- Ümme bi Keşfü'l- Gumme** (Neşr: M.M. Ziyade- Cemaleddin Muhammed eş- Şeyyal), Kahire1940; İbn Hacer, **Bezlü'l – Mâun fi Fadlî't- Tâûn**, (Tahkik: Ahmet A'sam Abdülkadir el- Katib) Darü'l- Asıme'ye el- Memleketü'l- Arabiye es- Suudiyye, Riyad H.1411; İbnü'l-Verdi, "Risalet an-Nebâi'l-Vebâ", (Neşr. Fâris es-Sadık), **Mecmuatü'l-Cevâib**, İstanbul 1300 H., s.184-188; Zekerîya el -Ensarî, **Tuhfetü'r-Raggabin fi Beyani Emrüt- Tavain**, Mahdut, Darü'l- Kütübi'l- Mısıriyye, 20732 B; Tetkik eserlere gelince; Hamid Zeyyan Ganem, **El- Ezmatü'l- İktisadiyye ve Evbiyye fi Mısır Asrı Selatinü'l- Memalik**, Mektebetü'l- Alemiyye, Kahire 1976; Abduh Kasım Kasım., **En- Nil ve'l- Mtema'ül- Mısri Fi Asrı Selatinil- Memalik**, Darü'l- Maarif, Kahire 1978; Muhammed Berekat El Bilî, **el- Ezmattü'l- İktisadiyye ve'l- Evbiyye fi Mısiri'l- İslâmiyye**, Matbaa Camiatü'l- Kahire, Kahire 1986.

¹⁰ Makrîzî, **İğase**, s.11–12; Celaleddin Suyutî, **Hüsnü'l- Muhadara fi Ahbâru Mısır ve'l- Kahire**, C.II, Matbaatü'l-Mevsu'at, Mısır Trhz, S.172; El- Bilî, s.35–40; Ganem, s.21–23.

¹¹ Bu kıtlıkla ilgili geniş bilgi için bkz: Makrîzî, **İğase**, s.11–14; Suyutî, C.II, s.13, Seyide İsmail Kâşif, **Mısır fi Asrı İhşidîn**, Kahire 1950, s.346; Ganem, s.23–24

1094) 1064 yılında başlayan ve yedi yıl devam eden kıtlıktır. Mısır halkının önemli bir kısmı bu kıtlıkta açlıktan ölmüştür.¹² Eyyubiler döneminde de kıtlık ve salgın hastalıkların aralıklarla devam ettiği görülür¹³

Memlûklular devletinin kurulmasından Sultan Çakmak dönemine kadar Mısır'da kıtlık ve salgın hastalıklar yaşanmıştır. Bunlardan en önemlisi “Kara veba” olarak adlandırılan ve 1348–49 yılları arasında görülen, sadece Mısır'a değil, birçok Asya, Avrupa ve Afrika ülkesine yayılmıştır. İnsanlık için tam bir felaket olan salgın olan bu salgında Mısır nüfusu 1/3 oranında azalmıştır.¹⁴ Mısır'da Burcî Memlûkların ilk hükümdarı Berkuk (1382–1399) ve oğlu Fereç (1399–1412) dönemlerinde ardı ardına yaşanan iktisadi buhranlar ve salgın hastalıklar devlet ve halkı perişan etmiştir.¹⁵ Sultan Müeyyed Şeyh Mahmudî döneminde (1412–1421) de veba salgını ve kıtlıklar devam eder.¹⁶ Sultan Çakmak'tan önceki, Eşref Barsbay devrinde 1429–30 ve 1436–37 yıllarında Mısır'da iki büyük veba salgını yaşanmış ve bunların ikisi de binlerce insanın ölümüne neden olmuştur.¹⁷

H.842 Yılı Veba Salgını

Sultan Eşref Barsbay döneminin son yılı olan H.841 (M.1438)'de Mısır'da büyük bir veba salgını ortaya çıkmış ve binlerce insanın ölümüne neden olmuştu. Bu veba salgınının etkileri devam ederken Sultan Çakmak tahta çıkmıştı. (H.842) Bu yılın Rebiyülâhır ayında (Ekim M.1438) Kahire'de fazla etkili olmayan ateşli bir hastalık görülmüş, fakat insan kaybı olmadan hastalar bir süre sonra iyileşmişlerdir. Bunun arkasından veba salgını H.842 Şaban'ında (M.Ocak- Şubat 1439) Mısır'ın Vechü'l- Bahri¹⁸ bölgesinde ortaya çıkmıştır.¹⁹

Bu veba etkilerini H.842 yılı Şevval'inde (M.1439 Mart- Nisan) göstermeye başlamış ve bir günde hastalıktan ölen 20 kişinin ismi Divanü'l- mevarise²⁰

¹² İbn Hacer, **Bezlü'l - Maun**, s.365, 371–378; Makrîzî, **İğase**, s.24–27; Suyutî, C.II, s.171–72; Ganem, s.25–26.

¹³ Makrîzî, **İğase**, s.27–30; İbn Hacer, **Bezlü'l-Maun**, s.368.

¹⁴ Kara veba salgını için bkz W. Dols, **Black Death**, s.35–67; William H.Mc Neill, **Plagues and Peoples**, Basil Blackwell, Oxford 1977, s.159–168; M.W. Flinn, “Avrupa ve Akdeniz Ülkelerinde Veba”, (Çev: Nemciye Alpay), **Tarih ve Toplum**, S.39, Mart 1987, s.25–30; Robert Lopez-Harry Miskimin, Abraham Udovitch, “England to Egypt, 1350–1500: Long – Term Trends and Long - Distance Trade, **Studies in The Economic History Of The Middle East**, School of oriental and African Studies University of London 1978, s.97–106.

¹⁵ Makrîzî, **İğase**, s.41–43; Suyutî, C. II, s.184; Ganem, s.51–75

¹⁶ Kazım Yaşar Köpraman, “al- Malik al- Mu'ayyad Şayh al- Mahmudî Devrinde(1412–1421) Mısır'ın Malî ve İktisadî Durumuna Umumî Bir Bakış”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi**, Sayı 10–11, Sene 1979–80, İstanbul 1981.

¹⁷ Bu konuda tarafımızdan yapılmış bir çalışma halen yayın aşamasındadır. “Eşref Barsbay Döneminde Memlûk Devletinde Salgın Hastalıklar Ve İktisadî Buhranlar (1422–1438)”.

¹⁸ **Vechü'l- Bahri**: Mısır'ın Akdeniz'e doğru uzanan kuzey kısmı yani Delta bölgesidir.

¹⁹ Takiyeddin Ahmet Makrîzî, **Kitabü's- Sülûk li- Ma'rifet Düveli'l-Mülûk**, C. IV, Kısım III (Neşr: Said Abdülfettah Aşûr), Kahire 1973, s.1098–1109.

²⁰ **Divanü'l- Mevarise**: Vefat edenlerin veya varissiz kalanların terekelerinin sicillere kaydedilmesi ile ilgilenen kuruma denirdi. Aynı zamanda Divanü'l- Mevarisü'l- Haşeriye adı da verilmektedir. Diğer bir divan ise yollarda ölen fakir ve kimsesizlerin cenazelerinin kaldırılıp defnedildiği

Memluk Sultanı Zahir Seyfuddin Çakmak Döneminin Salgın Hastalık ve İktisadî Buhranları
(H.842–857/M.1438–1453)

ulaşmıştı. Bu kayıplar sadece resmî yollardan tespit olunanlardı. Oysaki Mısır'ın kuzeyi olan Delta'da başlayan (Vechü'l- Bahrî) veba çok etkiliydi ve bölgenin yerleşim yerlerinde sayısız, çocuk, köle ve cariye hayatlarını kaybetmişlerdi. Salgın öyle etkiliydi ki, küçük bir köyde bebek ya da çocuklardan 200'ü ölmüştü.²¹

Veba salgını sırasında Kahire'de yaşayan İbn Hacer hastalığın H.842 yılı Zilkade'nin 20'sinde (M. 4 Mayıs 1439) çıktığını belirtmektedir. Müellif, vebanın Mısır'ın Bahriye köylerinde başladığını ve daha sonra da Kahire'ye yayıldığını ifade etmektedir. Bilhassa İskenderiye ve Münifiye bölgelerinde de etkili olan vebadan en fazla ölüm Kahire'de olmakta, günlük kayıplar 30 ile 50 arasında değişmekteydi. Hatta 60'a çıktığı da oluyor, ortalama kayıp 40 kişiden aşağıya düşmüyordu. Vebadan telef olanların çoğunluğu bebek, çocuk, cariye ve köleler ile kimsesiz insanlardı. Zilhicce ayında (Haziran) vebadan ölen insan sayısı 20'ye kadar düşmüştür.²² Dönemin kaynakları bu veba salgının nedeni hakkında bilgi vermediği gibi nasıl bir tedavi metodu da uygulandığı açıklanmıyor.

Mısır'da bu salgın hastalık yaşanırken aynı yılda Hicaz bölgesin Mekke şehri ile Yemen'in Sana ve etrafındaki yerleşim birimlerinde de veba salgınları çıkmıştı. Yemen bölgesinde etkili olan veba salgınına, çok kurban verilmişti. Buralarda ölenlerin çokluğundan şehirlerin nüfuslarının azaldığı kaydedilmektedir. Yine 1439 yılının yaz mevsiminde bazı Afrika ülkelerinde de bir salgın hastalık olduğuna dair Kahire'ye haberler ulaşmıştır.²³ H.843 Ramazan ayının başlarında (M.1440 Şubat) Hicaz bölgesi şehirleri olan Mekke, Taif ve etraftaki köylerde vebanın şiddetli şekilde görülmeye devam ettiği anlaşılmaktadır.²⁴

H. 847–848 Yılı Veba Salgını

Dört beş yıllık bir aradan sonra Sultan Çakmak döneminin ikinci veba salgını H.847 yılı Zilhicce'sinin ortalarında (M. 1444 yılı Nisan'ın ortaları) çıktı. Fakat esas etkisini 848 yılında göstermiş ve bu yılın Rebiyülevvel ayına (M. Temmuz/ Ağustos 1444) kadar devam etmiştir. Muharrem (Nisan- Mayıs) ayının başlarında veba şiddetlenmiş ve Safer (Mayıs-Haziran) ayında kayıplar vermeye başlamıştır.²⁵ Bu sırada Sultan Çakmak, Rodos adasının fethi için hazırlık yapıyordu. Veba şiddetlendiği sırada Memluk ordusunun düzeni de sarsılmıştı. Veba bulaşan askerlerin gemilerde kırılacağından seferin bir neticesi alınamayacaktı. Daha önceki dönemlerde veba olduğu zaman askeri seferler

kaydının tutulduğu Divanü't- Tarha'dır. Bkz: **Nücüm**, C.XIV, s.173, dipnot 1; Said Abdulfettah Aşur, **el- Asrı Memaliki Mısır ve's- Şam**, Kahire 1976, s.478.

²¹ Makrîzî, **Sülûk**, C. IV, Kısım III, s.1126, İbn Hacer, **İnbâ**, C.IX, s.66; Hamid Zeyyan Ganem, **El- Ezmatü'l- İktisadiye ve Evbiye Fi Mısır Asrı Selatinü'l- Memalik**, Mektebetü'l- Alemiyye, Kahire 1976, s.101–102.

²² İbn Hacer, **İnbâ**, C.IX, s.71–72.

²³ Makrîzî, **Sülûk**, C. IV, Kısım III, s. 1114.

²⁴ Makrîzî, **Sülûk**, C. IV, Kısım III, s.1184.

²⁵ İbn Tagribirdî, **Hawâdith ad-Duhûr fi Ma'dal-‘ Ayam Wassh- Shuhûr** (845–854 A.D.1441–1450), / Translated from the Arabic by William Popper) American Oriental Society, Maryland 1967. s.7.

iptal edilmişti. Bu yüzden Sultan Çakmak Rodos seferini geciktirmiş ve salgın hastalığın kalkması veya hafiflemesini beklemiştir. Vebanın hafiflemesinden sonra, sultan sefere çıkılmasına karar vermiştir.²⁶

Dönemin önemli müelliflerinden Aynî ve İbn Tagribirdî bu veba salgını sırasında Kahire’de bulunuyorlardı. Onlar bu hastalığı birbirine benzer şekilde kaleme almışlardır. Onların verdikleri bilgilere göre veba salgını 848 yılı Muharrem’inde (M. Nisan – Mayıs 1444) Kahire’de görülmeye başlamıştır. Başlangıçta veba salgınından günde 20’ye yakın insan hastalıktan hayatını kaybederken sonra bu rakam artmış ve Divanü’l- Mevarise günlük ölen insan sayısı 100 kişi olarak bildirilmeye başlanmıştı. Ancak kısa süre içinde bu rakam daha da artarak, Kahire’de günlük kayıplar 300- 500–600–700–800’e kadar çıkmış, sonunda da 1000 kişiye ulaşmıştır.²⁷

Veba salgını sırasında Kahire’de yaşayan, dönemin diğer bir müellifi İbn Hacer salgından ölenlerin çoğunluğunun çocuk, köle ve cariye olduğunu ifade eder. Onun verdiği rakama göre Kahire’de günlük ölü sayısı 1000 kişiyi aşıya düşmüyordu. Safer ayı başlarında (Mayıs 1444) hastalık en yoğun seviyesine ulaştıktan sonra hafiflemeye başlamıştır.²⁸ İbn Hacer’in öğrencisi olan Sehâvî de veba hakkındaki bilgileri onun eserinden ve Aynî’den okuduğunu belirterek, Muharrem ayının başında (M. 20 Nisan 1444) salgından bir günde ölen 120 kişinin adının Divanü’l- mevarise bildirildiğini daha sonra sayının artarak günlük 220’ye ulaştığını ve ölenlerin ekserisinin çocuk ve köle olduğunu yazmaktadır.²⁹ Bu salgında birçok insan ölmüş ve Mısır halkı büyük üzüntü ve sıkıntılar çekmiştir. Bundan dolayı bu veba, Mısır’da yaşanan büyük felaketlerden biri olarak sayılmaktadır.³⁰ Bu olay yaşandığı sırada Mekke’de de bir veba salgınının varlığından bahsedilmektedir.³¹

H. 853 Yılı Veba Salgını

H.853 (M.1449–50)’de veba salgını çıkmadan önce 852 (M.1448–49) yılında Nil nehrinin suyu iyice azalmış bundan dolayı kıtlık olacağı endişesiyle halk arasında endişe ve korku hâsıl olmuştu. Bu sırada kıtlıkla eşzamanlı olarak bir veba salgını da çıkmış ve toplumda derin tesirlere ve kayıplara yol açmıştır.³² Pahalılık neticesinde tahılların fiyatları artmış ve bulunamaz da olmuştu. H. 852

²⁶ David Neustadt Ayalon , “ The Plague and its Effect upon the Memlük Army”, **Journal of the Royal Asiatic Society (URAS)**, 1946, s.72.

²⁷ Aynî, s.751; Muhammed b. Abdurrahman b.Muhammed . Ebi Bekir es- Sehâvî, et-**Tibr el-Mesbûk fi Zeyl es-Sulûk**, Mektebetü’l- Külliyyatü’l- Ezheriye, Kahire Trhz, s.87; İbn Tagribirdî, **Nücûm**, C.XV, s.117; Aynı Yazar, **Hawâdith ad- Duhûr**, s.7; Ganem, s.102.

²⁸ İbn Hacer, İnbâ, C. IX, s.219–220; İbn Hacer, **Bezlü’l – Mâun Fi Fadli’t- Tâûn**, (Tahkik: Ahmet A’sam Abdülkadir el- Katib), Darü’l- Asımeye el- Memleketü’l- Arabiye es- Suudiyye, Riyad H.1411, s.370.

²⁹ Sehâvî, s.87.

³⁰ İbn İyâs, **Bedayiz- Zuhur**, s.336; Zekeriya el -Ensarî, **Tuhfetü’r-Raggabin fi Beyani Emrû’t- Tavain**, (Mahdut), Darü’l- Kütbi’l- Misriyye, 20732 B.

³¹ İbn Hacer, İnbâ, C. IX, s.221.

³² İbn Tagribirdî, **Hawâdith ad-Duhûr**, s.29

**Memluk Sultanı Zahir Seyfuddin Çakmak Döneminin Salgın Hastalık ve İktisadî Buhranları
(H.842–857/M.1438–1453)**

yılında başlayan kuraklık ve pahalılık 857 yılına kadar devam etmiştir. Beş yıllık süre içinde Mısır halkı büyük sıkıntılarla karşılaşmışlardır.³³

Bu sert kıtlık ve pahalılığın arkasından en önemli ve etkili olan veba salgını H. 853 (M.1449)'de çıkmıştır. Bu salgın hastalık ilk olarak 852 yılının Zilhicce ayında (M. 1449 Ocak-Şubat) Kahire'de görülmeye başlamıştır. Muharrem (M.1449 Şubat-Mart) ayında Kahire'de veba şiddetini artırmış ve hastalığın bulaştığı insanlar ölmeye başlamıştır. Safer ayı başlarında ise (Mart sonları) vebadan toplu ölümler olmuştur. Daha önce görülen veba salgınlarında genelde fakir, köle, bebek, çocuk, cariyeler hayatlarını kaybederlerdi. Bilhassa hijyenik şartların iyi olmadığı yerlerde ve yeterli beslenemeyen insanlar arasında veba hızla yayılırdı. Ayrıca hastalıklara karşı vücutları dayanıklı olmayan çocuk ve bebekler vebaya kurban verilirdi. Bu veba salgını ise söz konusu olan kişilerin yanında saray halkı, ümera, ulema ve varlıklı insanlar arasında da yayılmıştır. Ölenler arasında; sultanın sarayında yaşayan ailesinden, devlet büyüklerinden, âlimlerden, ümeradan ve ayandan bilhassa da memluktardan birçokları bulunuyordu.³⁴ Bu veba salgınında sultanın memlukları ve emirlerinden birçokları hayatını kaybetmiştir. Bunlar, arasında onlar emirleri, yüzler emirleri, memalükü's- sultaniyeden, hasekilerden, devadarlardan birçokları bulunmaktaydı.³⁵

Vebadan ölenler arasında Sultan Çakmak'ın eşlerinden Dulkadirli Nasreddin Mehmet Bey'in kızı Nefise Hatun'dan³⁶ başka, beş erkek çocuğundan dördü de ölmüş ve kendisinden sonra tahta çıkarılan Osman'dan başka erkek evladı kalmamıştı. Sultanın ölen erkek çocuklarından biri Yıldırım Bayezid'in torunu Orhan Bey'in kızı Fatma'dan doğan Ahmet'ti³⁷. Ayrıca onun

³³ Schâvî; **Tibr**, s.254; İbn Tagribirdî, **Nücûm**, C. XV, s.153–154.

³⁴ 853 yılı veba salgınından ölen meşhurlardan bazıları şunlardır, Binler emirlerinden emir-i silah Tîmraz el- Kurmuşî (Sultan Berkuk zamanında Rumkale naibi olmuştu.), emir-i ahur Kara Hoca el- Hasaniyyi ve el- emir Timurbay el- Temürbogavî'dir. Vebadan ölen bazı ileri gelen ulemalardan bazıları ise: Alemaddin Ebu'l- Hasan Ali el- Kirmanî, Burhaneddin İbrahim b.Muhammed b.İbrahim b. Zahir el- Hanefî (Nazîrû's- İstabilü'- sultaniye, es seyyid eş-şerif Ali b. Hasan b.Aclan el- Hüsnî el-Mekkî (daha önce Mekke Emirliğinde bulunmuştu Dimyad'da öldü), Halife Müstekfîbillah'ın oğlu ve kızı, Devadar en- Nasirî Muhammed b.Togan Hazinadar (Sultan Mücyyed ve Fereç Zamanlarında devadarlıkta bulunmuştu), Hazinedar Kemaleddin İbnü'l- el-Bârîzî, sultan Çakmak'ın devadarı Canim ez- Zahirî, Malikî kadısı Bedreddin et- Tenisî, Uzbec es-Sağî ez- Zahirî Çakmak, Bkz: İbn Tagribirdî, **Nücûm**, C.XV, s.260–270; Aynı yazar, **Hawadith ad-Duhûr** (1441–1450), (Arapça'dan İngilizce'ye çeviren, William Popper, Yayınlayan Walter J. Fischel), New Haven, 1967, s.29–31; Sahavî, s.256–299.

³⁵ Schâvî, s.278–279.

³⁶ İbn Tagribirdî, **Nücûm**. C.XV, s.266; aynı yazar, **Hawâdith ad-Duhûr** s.30; Schâvî, s.294.

³⁷ Yıldırım Bayezid'in oğlu Süleyman Çelebi'nin Orhan Çelebi adında bir oğlu vardı. Orhan Çelebi 1429 yılında Bursa'da görülen vebadan öldü. Onun Fatma ve Süleyman adlı iki çocuğu vardı. Bunlar Memluk devletine sığınmışlardı. Sultan Barsbay tarafından büyütülen bu çocuklardan Fatma, 1437 yılında onunla evlendi. Süleyman ise aynı yılda ölmüştü. Fatma ile zifafa girmeden Sultan Barsbay ölünce, dul kalan Fatma, Barsbay'dan sonra sultan olan Çakmak'la evlendi. Ondan birkaç çocuğu olan Fatma ise Çakmak tarafından bir süre sonra boşanmıştır. Fatma'nın bu vebadan ölen büyük çocuğu Ahmet'tir. Bu kadın ise daha sonra başka bir emir ile evlenmiş ve 1455 yılında ölmüştür. Bkz: İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "XV. Yüzyılın İlk Yarısı İle XVI. Yüzyılın

cariyelerinden doğan Muhammed adlarında iki oğlu ve kızı Fatıma da ölmüşlerdi. Sultanın bir yıl önce Kafkasya'dan getirilen kız kardeşi de vebadan ölenler arasındaydı.³⁸ Vebadan ölenlerden biri de dönemin olaylarını kaydeden tarihçi İbn Tagribirdî'nin yeğeniydi. Sultan Çakmak ölen yakınlarının ve bilhassa da devlet büyüklerinin cenazelerine katılmıştır.³⁹

Bu vebadan toplu ölümleri, dönemin müellifi İbn Tagribirdî yazmış olduğu iki eserinde ayrıntılı olarak anlatır.⁴⁰ Yine bu veba salgınından bahseden başka bir müellif de aynı dönemde yaşayan Sehâvî'dir.⁴¹ İbn Tagribirdî'den nakiller yapan son Memluk tarihçilerinden İbn İyâs da bu müelliflerin bilgilerinden istifade ederek eserinde olayı kaleme almıştır.⁴² Bu bilgilere göre veba salgını Kahire'de 853 yılı Muharrem ayında başlamış ve Muharrem ayının 11'inde (6 Mart) ölenlerin sayısı 100 kişiye ulaşmıştır. 15 Muharrem'de (10 Mart) Babü'n-Nasr musallasında vebadan ölenlerden cenazesi kaldırılanların sayısı 100 kişiyi geçmiştir. Ancak başka musallalarda da cenazeler kaldırıldığı için bu sayı kaybedilenlerin hepsini kapsamıyordu. Muharrem ayının 16'sında (11 Mart) vebadan 114 kişi ve bir gün sonra da 182 kişi ölmüştü. Safer ayında veba salgını daha da şiddetlenmiştir. Sehâvî, bu salgın sırasında bir yandan vebadan, diğer yandan kıtlıktan Mısır halkının kırıldığını ve her gün 1000'den fazla insanın öldüğünü belirtmektedir. O kadar fazla insan ölmüştü ki; insanlar cenazeleri defnetmekten aciz kalmışlar, bunun üzerine tabut, kefen ve defnetme masrafları vakıflardan⁴³ veya hayır sahibi insanların katkılarıyla sağlanmaya başlanmıştır.⁴⁴

Vebadan ölenlerin hepsinin ismi Divanü'l- mevarise bildirilemediğinden toplam kaybın ne olduğu anlaşılamiyor. Ancak son Memluk tarihçilerinden İbn İyâs, vebalı günlerde Kahire'de günde 10000'in üzerinde insanın öldüğünü belirterek mübalağaya kaçan bir rakam vermiştir.⁴⁵ Bu veba salgını diğer salgınlardan farklı olarak toplumun bütün katmanları arasında yayılmıştır. Daha önceki veba salgınlarında şehirde yaşayan fakir kesim etkilenirdi. Sultan,

Başlarında Memlûk Sultanlarının Yanına İltica Etmiş Olan Osmanlı Hanedanına Mensup Şehzadeler", **Bulleten**, C.XVII, Ankara Ekim 1953, Sayı, 68, s.519-535.

³⁸ İbn Tagribirdî, **Hawâdith ad Duhûr**, s.30; Sehâvî, s.299.

³⁹ İbn Tagribirdî, **Hawâdith ad- Duhûr**, s.31; Sehâvî, s.280.

⁴⁰ İbn Tagribirdî, **Hawâdith ad- Duhûr**, s.29-31; Aynı yazar, **Nücûm**, C. XV, s.140-141.

⁴¹ Muhammed b. Abdurrahman b.Muhammed . Ebi Bekir es- Sehâvî, **et-Tibr el- Mesbûk fi Zeyl es-Sulûk**, Mektebetü'l- Külliyyatü'l- Ezheriye, Kahire Trhz,s.280.

⁴² İbn İyâs, **Bedayi'z- Zuhur**, s.338-339.

⁴³Mısır'da ölümcül salgın hastalıklar ve kıtlık sık yaşanmakta ve bunlardan toplu ölümler olmaktaydı. Hem bu toplu ölümlerde hem de sair zamanlarda ölen fakir ve kimsesizlerin cenazelerinin, ücretsiz olarak yıkanması, kefenlenmesi ve defnedilmesi hizmetlerini yapan **Divanü't- Tarha** denilen bir vâkıfın kurulduğu görülüyor. Sultan Zahir Baybars (1260-1277) zamanında böyle bir vakıf inşa edilmiştir. Bu vakıftan başka cenaze hizmetlerini yapan birçok vakıf bulunmaktaydı. Başta sultan ve ümeralar olmak üzere, veba, salgın hastalık ve kıtlıklarda toplu ölümler sebebiyle, halkın aciz kalmamaları için ölümlerin defnedilmesindeki güçlüklerin üstesinden gelmek için birçok vakıflar kurulmuş, hiçbir ücret almadan buralarda gasil ve mezarcular hizmet yapmışlardır. Bkz, Muhammed Muhammed Emin, **Evkaf ve Hayatü'l- İçtimaiye Fi Mısır**, H.648-923/M.1250-1517, Darü'n-Nehzatü'l- Arabiye, Kahire1980, s.105.

⁴⁴ Sehâvî, s.254.

⁴⁵ İbn İyâs, s.338

Memluk Sultanı Zahir Seyfuddin Çakmak Döneminin Salgın Hastalık ve İktisadî Buhranları
(H.842–857/M.1438–1453)

adamları ve zenginler havası temiz ve yüksek bir yer olan Siryakuş'a kaçarlardı. Ancak bu salgında saray halkı, üst düzey yönetici, ulema, asker, tüccar ve zengin kesim arasında da hastalık yayılmış ve onların kaçacak zamanı olmamıştır. Üst tabaka arasındaki ölümler devlet yönetimi ve idaresinde sıkıntılara sebep olmuş, her tarafı matem, üzüntü ve acı kaplamıştır. Safer ayınının 20'sine doğru veba azalmaya başlamış ve Rebiyülevvel ayınının 15'inden (M. 8 Mayıs 1449) itibaren Kahire ve etrafında veba etkisini iyice yitirerek tedricen azalmıştır.⁴⁶ Bu veba salgınından başka Çakmak döneminin sonlarında H. 856 (M. 1452-53) yılında Kahire'de kısa süren bir salgın hastalık ortaya çıksa da fazla tesirli olmamıştır.⁴⁷

İktisadî Bunalımlar

Mısır halkının çoğunluğu ziraatla uğraşüyor ve geçimlerini buradan sağlıyorlardı. Ayrıca devletin de en önemli gelir kaynağı toprağa dayalı ürünlerden alınan vergilerdi. Memluk askeri teşkilatı da toprağa bağlı askeri iktâ sisteminden oluşmaktaydı. Memluk devleti, başta sultan olmak üzere askeri sınıfın hâkim olduğu bir yapıyı arz ediyordu. Bu nedenle Mısır arazisinin çoğunluğu iktâ topraklarına ayrılmıştı. İktâ toprakları öncelikle sultan olmak üzere ümeralar ve memlukların ileri gelen komutanları arasında rütbelerine göre dağıtılırdı. Kendilerine iktâ dağıtılan büyük emirler, küçük emirler ve Memlukların besledikleri hususi askerleri bulunmaktaydı.⁴⁸

Mısır'ın kaynak suları az, yağışları yetersiz ve Nil nehrinden başka kayda değer akarsuyu yoktu. Bu nedenle ülkenin zirai ve iktisadî hayatı büyük oranda Nil'in belli mevsiminde kabarıp araziye taşmasına bağlıydı. Bundan dolayı nehrin su seviyesini ölçmek için makyas adı verilen Nilometreler yapılmıştı.⁴⁹ Bu ölçü aleti, üzeri bölümlere ayrılmış sekizgen bir mermer sütundan ibaretti. Burada suyun seviyesini ölçen ve kendisine sahib-i makyas denilen bir görevli bulunurdu. Nehrin suyu Haziran ayında en düşük seviyeye indikten sonra kabarma başlar ve Ekim ayında en yüksek seviyeye ulaşır ve geri alçalmaya başlardı. Nilometreyi ölçmekle görevli kişi her gün suyun seviyesini ölçüp sultana bildirir ve sonra da Kahire sokaklarında halka ilan ederdi. Nil'in getirdiği mil sebebiyle kabarmanın seviyesi zamanla değişmeler göstermişti.⁵⁰

⁴⁶ İbn Tagribirdi, **Nücüm**, c. XV, s.143, İbn Tagribirdi, **Hawâdith ad- Duhûr**, s.29–30.

⁴⁷ Sehâvî, s.384.

⁴⁸ Kazım Yaşar Kopruman, "Memlûkler", **DGBİT**, C. VII, s.17–18.

⁴⁹ Makrîzî, **Kitabü'l- Mevaiz ve'l- İtibar fî Zikri'l- Hıtat ve'l- Asar**, C.I,Beyrut trhz, s.57–58;Kasım Abduh Kasım, s.40–43; Ganem, s.10–11.

⁵⁰ Nil'in suyunun binlerce kilometre uzaktan getirdiği çamurlar zamanla arazinin seviyesinin yükselmesine ve Nehrin yatağının aşağıda kalmasına neden olmuştur. Bu nedenle taşama seviyesi zamanla değişmekteydi. Herodot zamanında Nil'in araziye taşma seviyesi 14 veya15 zir'a kâfi gelirken, Arapların Mısır'ı fethettiği 640 yılında bu seviye 16 zir'a idi. Mısır'ın fethinden 300 yıl sonra yani 950'lerde bu seviye 17 zir'aya yükselmiştir. Çünkü 16 zir'ada sulanabilen arazinin ¼ 'ne su yükselmez olmuştu. 300 yıl sonra Yani 1250'lerde Memluklerin iktidara geldikleri zaman bu defa taşma seviyesi 18 zir'aya çıkmıştı. H. 800'li, yılların başında bu seviye 20 zira'ya, 1550'lerde 22 zir'aya, 1650'li yıllarda ise 23 zir'aya yükselmişti. Bkz. İbn Tagribirdi, **Nücüm**, C.XV, s.218–219, (Yayınlayanın dipnotu); Ganem, s.12–13.

Memlukların Mısır'da iktidara geldikleri zaman Nil'in kabarma seviyesi 18 zir'aydı ve her zir'ada 54,04 cm idi. İncelediğimiz dönemde ise bu seviye 19–20 zir'aya ulaşmıştı. Bu seviyeye ulaştığında Nil'in suyu araziye taşar ve halîç adı verilen kanalların kapakları açılırdı. Bu kanallardan en meşhuru Kahire kanalıydı⁵¹. Nil kabarıp araziye taşacak seviyeye geldiğinde sultan veya onun görevlendirdiği bir kişi (bu da genellikle sultanın oğlu) tarafından kanalın kapağı açılarak araziye su salıverilirdi. Bu duruma “Nil'in vefalanması”, “feyzanı” ya da “sultanın suyu” denirdi. Nil'in taşması başta sultan olmak üzere Mısır halkı için bir bayram havası içinde kutlanır, Kahire şehri süslenir ve Nilometrenin bulunduğu Ravza adasında eğlenceler tertip edilerek sultanın hazırlattığı yemekler halka sunulurdu.⁵² Nil'in taşması Mısır'ı idare eden hükümdarlar için çok önemliydi. XII. yüzyılın sonlarında Mısır'ı ziyaret eden seyyah İbn Cübeyr, nehrin seviyesinin on altı zir'a ve üstünde olduğunda sultanın haraç ve vergi toplama hakkının olduğunu aksi takdirde ise bunların toplanamayacağını belirtmektedir.⁵³ Nehir taşma seviyesini birkaç zira aştığı zaman ise araziye su kaplayarak her şeyi tahrip eder ve çeşitli hastalıkların çıkmasına neden olurdu. Birkaç zir'a eksik olduğu zaman ise kuraklık ve kıtlık çıkardı.⁵⁴ Nil kabarmayıp tarlalara ekim yapılamazsa kıtlık iki yıl sürerdi. Çünkü ilk yıl kıtlık olacak korkusuyla gıda maddeleri saklanır, ikinci yıl da hasat yapılamadığından kıtlık olurdu. Kıtlık ve pahalılıkların ortaya çıkmasında Nil'in suyunun eksikliğinin yanında bazen ortaya çıkan şiddetli kavurucu çöl rüzgârların ekinleri kurutması ile çekirge sürüleri ve farelerin de ürünlerin yemesi etkili oluyordu.

Mısır'da kıtlık ve pahalılığın çıkmasında tabii nedenlerin yanında, muhtekirlerin yol açtığı olumsuz etkiler de vardı.⁵⁵ Bütün bu olumsuz durumlar ortaya çıktığında daha çok fakir insanların hayatları tehlike içinde kalmakta ve yaşamları güçleşmekteydi. Onlar kıtlık ve pahalılık anlarında çarşı pazara koşmakta, geleceklerini teminat altına almak için gıda maddelerini bol miktarda satın alıp depo etmeye çalışmaktaydılar. Satıcılar ise bu durumda ellerinde bulunan gıda maddelerini ya kendileri için saklamakta ya da yüksek fiyatla satmak amacıyla bekletmekteydiler. Çünkü Mısır halkının genel âdeti, gıda

⁵¹ Nil'in kanalları için bkz: Makrîzî, **Kitabü'l- Mevaiz ve'l- İtibar fi Zikri'l- Hıtat ve'l- Asar**, C.I, Beyrut, (Trhz), s.70–71; Suyutî, C.II, s.228–29.

⁵² Makrîzî, **Hıtat**, C. I, s.57; Suyutî, C.II, s.216–220; Said Abdulfettah Aşur, **Müctemiyü'l- Mısır fi Asrı Selatini'l- Memalik**, el- Matbaatü'l- İslâmiyetü'l- Hadise, Kahire 1992, s.217-221; Kasım Abduh Kasım, s.43–46; Ganem, s.11–12.

⁵³ İbn Cübeyr, **Endülüsten Kutsal Topraklara**, (Çev: İsmail Güler), Selenge Yayınları, İstanbul 2003, s.31.

⁵⁴ André Clot, **Kölelerin İmparatorluğu Memluklerin Mısır'ı**, (Çev: Turhan Ilgaz), Epsilon Yayını, İstanbul 2005, s.251.

⁵⁵ **Muhtekir**: Günümüzdeki ismi ile karaborsacı. Halkın muhtaç bulunduğu bir maddeyi bilhassa zahireyi fiyatların yükselmesini beklemek maksadıyla depo etmek ve satmamaya ihtikâr ve bu işi yapanlara da muhtekir denir. Yani malı pahalılaşması için gizlemeye habs etmeye denir. Kıtlık ve pahalılıkların çıkmasında muhtekirlerin rolü çoktur. Bu konuda bkz: Hilmi Ziya Ülgen, **Darlık buhranları ve İslâm İktisat Siyaseti**, Mayaş Yayınları, Ankara 1984, s.94–100; Yusuf Ziya Kavakçı, **Hisbe Teşkilatı, Bir İslam Hukuk ve Tarih Müessesesi Olarak Kuruluş ve Gelişmesi**, İstanbul 1973, s.84.

Memluk Sultanı Zahir Seyfuddin Çakmak Döneminin Salgın Hastalık ve İktisadî Buhranları
(H.842–857/M.1438–1453)

maddelerini depo etmeyip günlük ihtiyaçlarına yetecek kadar bulundurmaktı. Bu yüzden kıtlık söylentilerinde onlar çarşı pazara koşup fiyatların daha da artmasına neden olmaktaydılar. Bu konuda Mısır halkının ruh halini tasvir eden İbn Haldun, buranın ikliminin sıcak olduğunu, halkının sevinç, neşe ve hafiflikle bir işin sonunu düşünmediklerini ve kaygısız yaşadıklarını belirterek; “Mısırlılar bir yıllık ve hatta bir aylık yiyeceklerini bile temin etmezler, bütün yiyecek maddelerini pazarlarından satın alırlar” demiştir.⁵⁶

H.843 Safer’inde (M.1439- Ağustos) Nil’in kabarmaması yüzünden tahıl fiyatları hareketlenerek buğdayın bir irdebi,⁵⁷ 140 dirhemü’l-fülûstan⁵⁸ 190’a, arpanın ki ise 80’den 150’ye, bakla ise 200’e çıktı. Halk kıtlık olur korkusuyla gıda maddelerini saklamaya ve depolamaya başladı. Bu sırada Nil’in düzensiz akışının yanında farelerin çoğalması ve ekili mahsulleri yemesi pahalılığı tetikledi. Ayrıca Mısır’ın güney bölgesi Said’de bazı karışıklıkların çıkması ve buradan Kahire’ye tahıl naklinde ortaya çıkan sorunlar pahalılığın artmasında etkili olmuştu. Ancak çok geçmeden Nil aniden yükselmiş ve gizlenen tahıllar satışa çıkarılmış ve neticede fiyatlar düşerek durum normale dönmüştür.⁵⁹

Aynı yılın Rebiyülahir ayının 27’sinden (M.7 Ekim 1439) itibaren Nil’in aşırı kabarak 20 zir’anın üzerine çıkmasıyla araziler suya boğulmuş ve bu nedenle fiyatlarda aşırı bir artış olmuştu. Makrîzî iki yıldan beri böyle bir pahalılığın görülmediğini belirterek baklanın bir irdebinin 80 df.’dan, 200 df.a ulaştığını yazmaktadır. Mısır’ın güneyindeki Said bölgesinde kuraklık sebebiyle meraların azalması yüzünden et fiyatları da artmıştı.⁶⁰ Aynı sıralarda Suriye bölgesinde özellikle Dımaşk şehrinde de et fiyatları yükselmiş ve durumdan faydalanmak isteyen muhtekirler yüksek fiyatla et satmaya çalışmışlardır. Bunun üzerine halk Dımaşk naibine şikâyetlerde bulunmuş ve muhtesip görevinden azledilerek karaborsacılığın önü kesilmeye çalışılmıştır.⁶¹

⁵⁶ İbn Haldun, Mukaddime, C. I, (Çev: Zakir Kadiri Ugan), MEB Yayını, İstanbul 1986, s.205.

⁵⁷ **İrdeb:** Bir hacim ölçüsü olup Mısır’da yaklaşık 180 litreye eşittir. Bkz: Walter Hinz, s.45

⁵⁸ **Dirhemü’l-fülûs:** Bakır paraya verilen isim olup ekili felstir. İslâmiyet’in ilk devirlerinden itibaren kullanılmaya başlanmıştır. Ancak Mısır’da bu paranın kullanımı Eyyubî Sultanı Melik Kamil (1218–1238) döneminde 1228 ‘de Mısır’da darbedilmeye başlanmasından sonra yaygınlaşmıştır. Bu zamandan XIV. yüzyılın sonlarına kadar bakır paralar küçük metallerin alınıp satılmasında kullanılmış olup zaman zaman halkın alışverişten kaçınması üzerine tedavülden kaldırılmıştır. Burci Memlûkların ilk sultanı Berkuk zamanında (1382–1399) fels Mısır’da yaygınlaşmış hatta en geçerli para haline gelmiştir. Sultan Fereç, Sultan Müeyyed Şeyh ve Barsbay dönemlerinde bakır paraların kullanımı artmıştır. Bir fels, XV. yüzyıl başlarında 24 dirhem ağırlığında olup yaklaşık 76,46 gramdı. Sultan Müeyyed önemli bir para ıslahatı yapılmış ve Müeyyed dirhemleri basılmıştı. Barsbay da Memluk parası üzerinde önemli bir ıslahata girişerek eşrefiye dirhemleri darbettirmiştir. Onun zamanında bir miskal (4, 25 gram) ağırlığındaki altın paranın 250 fülûs, bir İfrinti dinarının 230, bir gümüş dirhemine ise 18 fülûs dirhem değerinde olduğunu görüyoruz. Bir dinar ise yaklaşık 12 gümüş dirhem değerindeydi. Bkz: Makrîzî, **el-Nukud el- Kadime ve’l- İslâmiye** (Çev: İbrahim Artuk), **Belleten**, C.XVII, S.67, Ankara 1953, s.389,391, İbrahim Artuk, “Fels” **DİA**, C.12, İstanbul 1995, s.309–310; K. Yaşar Koprıman, **Mısır’ın Malî ve İktisadî Durumu**, s.160; Necidî, s.314. **Dirhemü’l-fülûs:** bundan sonra df olarak gösterilecektir.

⁵⁹ Makrîzî, **Sülûk**, C. IV, Kısım III, s.1160–1161; İbn Hacer, **İnbâ**, C.IX, s.96–97.

⁶⁰ Makrîzî, **Sülûk**, C. IV, Kısım III, s.1173.

⁶¹ İbn Hacer, **İnbâ**, C.IX, s.107.

Kahire’de pahalılık ve kıtlık Cemaziyelahir ayına (Kasım- Aralık) kadar devam etmiş ve sonra fiyatların bir miktar indiği görülmüştür.⁶² Ancak kış ayları olmasına rağmen yağmurların kesilmesi ve arkasından esen sıcak bir rüzgâr ekinleri kurutmuştur. Bu arada ağaçların kuruduğundan onların yapraklarıyla beslenen ipek böceklerinin öldüğünü ve bu meslekle meşgul olanlar zarar etmişlerdir. Şaban (Ocak- Şubat 1440) ayında Mısır ve Kahire sokaklarında ekmek kıtlığı baş göstermiştir. Sultan Çakmak, halkın sıkıntı içinde olması nedeniyle bazı tedbirler alarak Kahire ve Gize’de halkın ekmek teminini sağladı. Ancak alınan önlemlerin yetersiz kaldığı ve halkın değirmen ve fırınların önünde kuyruklar oluşturmaya başladığı görülmüştür. Değirmenlerde unun bir battası⁶³ 100, buğdayın irdebi 300 df.’a satılmaktaydı. Arpa ve bakla bulunamaz olmuştu. Ayrıca saman bulunamadığı için hayvan besleyenler de zor durumda kalmışlar ve hayvansal gıda maddeleri pahalıya ya da bulunamaz olmuştu.⁶⁴

Pahalılık ve kıtlık Ramazan ayına denk gelirse gıda maddelerine ihtiyaç daha da arttığından fiyatlar başını alır giderdi. Bu sefer de böyle olmuş ve H. 843 Ramazan’ında (Şubat- Mart 1440) gıda maddelerinin fiyatları aşırı yükselerek, buğdayın irdebi 330, unun battası 110 df, bir feddân⁶⁵ yonca 1000 df. olmuştur. Ramazan ayında bulunamayan yiyeceklerden biri de et idi. Gerek Said’de ve gerekse Suriye’deki hayvan sıkıntısı yüzünden, tüccarlar Kahire’ye kesimlik hayvan ulaştırıyorlardı. Çünkü bu sırada Şam’da, etin rıtının⁶⁶ 3 df.’tan 7’ye fırladığı, ayrıca tahılların da fiyatlarının yüksek olduğu anlaşılmakta hatta unun bir yükünün⁶⁷ 20 dinara kadar satıldığı rivayet olunmaktadır. Daha sonra Mısır’da yeni ürünün çıkması ile Şevval (Mart- Nisan) ayında buğdayın irdebi 200 ile 250 df.’a kadar inmiştir.⁶⁸

Pahalılık ve kıtlık anlarında Memluk sultanlarının halkın isyan ve şikâyetlerini engellemek için başvurduğu yöntemlerden biri de, çarşı-pazarın denetlenmesi ve fiyatların belirlenmesinden sorumlu olan muhtesibi⁶⁹ azledip yenisini tayin etmektir. Böylece kısa süre de olsa halk yatıştırılmakta ve zaman kazanılmaktaydı. Sultan Çakmak döneminde bu uygulamaya çok sık rastlanılmıştır. Bu kıtlık ve pahalılık sırasında kızgın halkı sakinleştirmek için H.844 Rebiyülahir ayının 7’sinde (M.5 Eylül 1440) el- Emir Tennem Kahire muhtesipliğinden azledilerek

⁶² Makrîzî, *Sülûk*, C. IV, Kısım III, s.1176.

⁶³ **Batta veya butta: Mısır’da** un ölçümünde kullanılan ölçü birimi olup 22,5 litrelik bir hacim olup o da yaklaşık 17,5 kg undur. Bkz: Walter Hinz, s.45

⁶⁴ Makrîzî, *Sülûk*, C. IV, Kısım III, s.1178–1180.

⁶⁵ **Feddân: Yaklaşık üç dönümlük arazidir.** Bkz. Kazım Yaşar Koprıman “ Memlukler”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C.6, İstanbul 1987, s.31.

⁶⁶ **Rıt:** Ülkelere göre ağırlığı değişmekle birlikte Mısır’da bir rıt 437,5, 450, 449,28, 492,6 gram gibi ağırlıktadır. W. Hinz, s.35–36

⁶⁷ **Yük:** Mısır’da kullanılmayan bir ölçü birimi olup daha çok Anadolu ve İran’da kullanılır. Anadolu’da 162,144 kg. İran’da ise 166 ile 300 kg. arasında değişmektedir. Bkz: W. Hinz, s.17,44.

⁶⁸ Makrîzî, *Sülûk*, C. IV, Kısım III, s.1181; İbn Hacer, *İnbâ*, C.IX, s.107–109

⁶⁹ **Muhtesib:** Hisbe kurumunun başında bulunan kişiye denir. Hisbe İslam’ın yayılışından XX. Asrın ilk devirlerine kadar hemen hemen bütün İslam devletlerinde bulunan çarşı pazarın denetlenmesi ve malların fiyatlarına narh koyulmasından sorumlu olan ve bazı farklarla birlikte uygulanan bugünkü belediye hizmetlerine benzeyen bir müessesedir. Bkz: Y. Z. Kavakçı, s.XV.

Memluk Sultanı Zahir Seyfuddin Çakmak Döneminin Salgın Hastalık ve İktisadî Buhranları
(H.842–857/M.1438–1453)

yerine kadı Bedreddin Mahmud Aynî getirilmiştir.⁷⁰ Ancak Bedreddin Mahmud Aynî'nin muhtesipliği bir yıldan az sürmüş ve H.845 yılı Rebiyülevvel ayında (M. Temmuz- Ağustos 1441) azledilerek yerine Mısır muhtesibi de olan Şeyh Ali el-Horasanî tayin olmuştur. Bundan sonra Kahire ve Mısır muhtesipliği birleştirilip aynı kişinin uhdesine verilmiştir.⁷¹

H.846 Şevval'inin 25'inde (26 Şubat 1443) Bedreddin Aynî tekrar Şeyh Ali el-Horasanî'nin yerine muhtesipliğe atandı.⁷² Çok geçmeden o, H. 847'nin Safer'inin 12. günü (M.1443 Haziran) tekrar Kahire muhtesipliği görevinden azledildi.⁷³ Bundan sonrada Aynî'nin bir daha muhtesiplik görevine atanmadığı görülmektedir.⁷⁴ Bu sırada H.847 (M.1443–44) yılında Kahire'de dolaşımda olan paraların değerlerini ve tahılların fiyatları da şu şekildeydi; Eşrefiye dinarı 285 ile 290, İfrinti Dinarı 275, altının bir miskali 330, bir gümüş dirhem ise 24 df.'a bozdurulmaktaydı. Buğdayın bir irdebi ise 300 df.'tan satılırken sonra 200 df.'a inmişti. Bu yıl Nil normal taşma seviyesine çıkmış ve Kahire halicinden araziye su bırakılmıştı.⁷⁵ Fiyatlardaki oynamalardan bir ara buğdayın bir irdebinin 500 df.'a (21 gümüş dirhem) çıktığı dahi görülür. Ancak bu sunî bir yükselişti ve tekrar normal seyrine gerilemiştir.⁷⁶ H.848 Kahire'de gıda maddelerinin fiyatlarının da yüksekliğinin yanında bir salgın hastalık da görülüyordu. Bununla beraber yükselen fiyatlardan sorumlu tutulan muhtesib Şeyh Ali el Horasanî, Bulak mevkiinde karşılaştığı halk tarafından taşla tutularak linç edilmek istenmiştir. Muhtesib, sultanın sır kâtibi Kemaleddin İbnü'l- Barizî'nin evine sığınarak kurtulabilmiştir.⁷⁷ Kahire'de oluşan kıtlık ve pahalılığın daha çok iç karışıklıklardan çıktığı anlaşılmaktadır. Çünkü H. 847 ve 848 ve 49 (M.1443–45)

⁷⁰ İbn Hacer, s.126; Aynî, s.723.

⁷¹ Aynî, s.723–724; İbn Hacer, s.160; İbn Tagribirdî, **Nüçûm**, C. XV, s.108; Sehâvî, s.13; İbn İyâs, **Bedayiz- Zuhur**, s.336

⁷² Aynî, s.731; İbn Hacer, s.182; İbn Tagribirdî, **Nüçûm**, C.XV, s.114, Sehâvî, s.46.

⁷³ Aynî, s.735; Sehâvî, s.62; İbn Tagribirdî, C.XV, s.114.

⁷⁴ Bedreddin Mahmud Aynî, memleketi Antep'ten ayrılıp Kahire'ye yerleştikten sonra Memluk devletinde birçok makamlarda görev yapmıştır. Bu görevlerden biri de muhtesipliktir. Tespit edebildiğimize göre Aynî bu makama 10 kez atanmıştır. O muhtesiplik görevine ilk olarak, 1399 yılında Takiyeddin Ahmet Makrîzî'nin ayrılmasıyla bu makama gelmiştir. Daha sonra o, Sultan Fereç, Şeyh Mahmudî, Eşref Barsbay ve Sultan Çakmak dönemlerinde müteaddit defalar muhtesiplik görevine atanmış veya azledilmiştir. Onun bu vazifeyi isteyerek yapmadığı anlaşılıyor. Ona göre bu görev zordu; kıtlık ve açlık zamanlarında gıda maddesi temini, fiyatların ayarlanması, alışverişlerdeki hileler, fırın ve dükkânların yağmalanması gibi konularda halk sorumluluğu muhtesibe yüklemekteydi. Bundan dolayı Aynî Sultan Şeyh Mahmudî'nin muhtesiplik teklifini kabul etmek istememiş ancak sultan; “sen bu görevi kabul et, ben sana yardım ederim” demiştir. Bu vazifeyi kabul etmek zorunda kalan Aynî, ancak yukarıda sayılan sebeplerden dolayı bu görevden tiksindiğini ifade etmektedir. Ancak daha sonraki sultanların da ısrarı ile birçok kez bu makama gelmiştir. Aynî'nin biyografisi ve görevleri konusunda bkz: Talat Sakallı, **Bedruddin Aynî**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayını, Ankara 1995, s. 27- 42.

⁷⁵ Aynî, s.740–747, İbn Tagribirdî, **Havâdith Duhur**, s.6–7.

⁷⁶ Muhammed b. Muhammed b. Ali en Necidî, **En- Nizamü'n- Nakdi'l-Memlukî**, 1250–1517, Mektebetü'l- Abikan, Riyad 1993, s.440.

⁷⁷ Aynî, s.751; İbn Tagribirdî, **Hawâdith ad-Duhûr**, s.7.

yıllarında Nil normal seviyede kabarmış ve araziye su salınmasında sorun yaşanmamıştır.⁷⁸

H.849 yılının Muharrem'inden (M.1445 Nisan – Mayıs) Safer ayına (Mayıs-Haziran) kadar Kahire'de tahıl fiyatları şöyleydi; Buğdayın iyisinin irdebi 110-120, arpa ve bakla 95 df., Şevval (Aralık- Ocak 1445-46) ayından sonra buğdayın irdebi 170-180, arpa 140 bakla ise 130 df.'tu. Etin bir rıtlı 6, ekmeğin bir rıtlı 7-9 df. arasında satılmaktaydı. Görüldüğü gibi hasat mevsiminde tahılların fiyatlarının düştüğü ve kış aylarında ise arttığı anlaşılıyor.⁷⁹ H.850 (M.1447) yılında ise Nil'in normal seviyede taşması ve ekonomiyi etkileyecek bir olumsuzluğun bulunmadığı anlaşılıyor.⁸⁰

H.851/ M.1447-48 yılında buğdayın bir irdebi 120 df.'tu. (yaklaşık 4,5 gümüş dirhem) Ancak H.852 Rebiyülâhır'ında (M.1448 Haziran- Temmuz) paranın alım gücü düşmüş ve hububat fiyatlarında bir hareketlenme vardı. Bunun neticesinde buğdayın irdebi 300 (12,5 gümüş dirhem) ve arpanınki ise 280 df. (yaklaşık 11,5 gümüş dirhem) olmuştu. Bir süre sonra paranın alım gücünün yükselmesi üzerine fiyatlarda bir miktar düşme görülmüşse de Cemaziyelâhır (M.1448 Ağustos) ayında Nil'in seviyesinin alçalması üzerine fiyatlarda bir hareketlenme meydana gelmiştir. Bunun üzerine halk mahsul satın almaya başlamış ve stokları artmıştır. Buğdayın bir irdebi 400 df.'a ulaşarak (16,5 gümüş dirhem) Ramazan ayının girmesiyle ciddi bir pahalılığın yaşanmasına neden olmuştur. Ülkede açlık ve kıtlık baş göstermiş ve akabinde veba yayılmıştır.⁸¹ Böylece Mısır'da aşağı yukarı beş yıl devam edecek olan iktisadî bunalım dönemi başlamış oluyor.

H. 853/M.1449 Yılı Büyük Kıtılgı

Sultan Çakmak döneminde Mısır'da yaşanan en önemli iktisadî kriz, H.852 yılı yaz aylarında Nil'in taşmamasıyla başlayıp birkaç yıl devam etmiştir. Dönemin kaynakları, bu süreçte Kahire'de yaşananları ve halkın durumunu ayrıntılı olarak ortaya koymuşlardır.

Sultan Çakmak kıtlığın ve pahalılığın had safhaya ulaşması üzerine H.853 Cemaziyülevvel'inde (M.1449 Haziran- Temmuz) halkın şikâyetleri ve yolsuzluk iddiaları yüzünden muhtesip Şeyh Ali Horasanî ve yardımcısı Abdülaziz el-Anbabi'nin görevlerinden azledip tutuklatmış ve arkasından da onların Kahire'den sürgün edilmelerini emretmiştir. Yapılan araştırma neticesinde iftiraya kurban gittikleri görülen bu kişilerin masum oldukları anlaşılınca affedilerek tekrar görevlerine iade edilmişlerdir.⁸² Şeyh Ali Horasanî'nin azli ile kısa süre muhtesipliğe getirilen İbn Akbars'ın toplumun sıkıntılarına çare bulamadığı ve fiyatları aşağı indiremediği anlaşılıyor.⁸³ Bu sırada Kahire'de buğdayın bir irdebi 300 df., arpa ve bakla ise bir dinar (270-280 df.) ve unun

⁷⁸ İbn Tagribirdî, *Hawâdith ad-Duhûr*, s.8-11

⁷⁹ Aynî, s.766; Necidî, s.440-441.

⁸⁰ İbn Tagribirdî, *Hawâdith ad-Duhûr*, s.13

⁸¹ Necidî, s.441-442.

⁸² İbn Tagribirdî, *Hawâdith ad-Duhûr*, s.32; Sehâvî, s.259.

⁸³ İbn Tagribirdî, *Nücûm*, C.XV, s.145

**Memluk Sultanı Zahir Seyfuddin Çakmak Döneminin Salgın Hastalık ve İktisadî Buhranları
(H.842–857/M.1438–1453)**

battası ise 100 df.'a satılmaktaydı.⁸⁴ Bir ay sonra Cemaziyelahir'in başında (M.22 Temmuz 1449) pahalılık biraz azalarak buğdayın irdebi 290, arpa ve baklanın ki ise 160 df. olmuştu. Nil'in su seviyesi ise geçen yıla göre biraz daha yüksek olmakla birlikte yeterli değildi.⁸⁵

Cemaziyelahir ayında mahsul muhtekirliği yaptığı gerekçesiyle sultan haciblerinden Sudunü's- Sudunî'yi tutuklatarak sürgüne gönderilmesine karar vermişti. Bazı hatırlı kişilerin araya girmesiyle hacip, sultan tarafından affedilmekle birlikte bir süre gözden uzakta kalması istenmiştir. Hacibin sürgüne gönderilme sebebi; Kahire'de devam eden kıtlık zamanında mahsul tüccarlığına soyunması ve muhtekirlik yapmaya başlamasıydı. Ancak Kahire muhtesibi Ali b. İskender, Sudunü's- Sudunî'nin topladığı tahılların yarısını kendi istediği şekilde satmasını ve geri kalan kısmının da Nil sahiline boşaltılarak piyasaya sürülmesini teklif etmişti. Böylece Kahire'ye mahsul getirildiği izlenimi verilerek halk rahatlatılmaya çalışılacaktı. Ancak hacib bu teklifi kabul etmemiş ve durumdan haberdar olan Beytü'l- mal vekili Ebu'l- Hayr en- Nuhhas onu sultana şikâyet etmişti. Bunun üzerine hacip de Ebu'l- Hayr'ı dövdürmüş ve olay sultanın kulağına gidince, sultan onun cezalandırmasına karar vermişti.⁸⁶

Cemaziyelahir içinde (Temmuz- Ağustos) yeniden Nil'in kabarması durunca gıda maddelerinin fiyatları yükselmeye başlamış ve buğdayın irdebi 400 df.'a ulaşmış ve bu arada Kahire'de ekmek bulamayan halk dükkân ve fırınlara saldırarak yağma yapmışlardır.⁸⁷ Kuraklık Mısır'ın birçok şehir ve beldelerine kadar yayılarak susuzluktan bahçeler kurumuş, meyveler telef olmuş ve evcil hayvanlar da ölmüştü. Rivayetlere göre su bile para ile satılmaktaydı. Kuraklığın yol açtığı kıtlık ve açlıktan daha çok fakir kesimler etkileniyordu. Ümera, ulema ve zengin sınıf maiyetleri ile kalabalık evlerde yaşarlar ve bunların tahıl depoları bulunurdu. Bu sırada onlar, tahıl depoları halk tarafından yağmalanır korkusuyla önlemler almışlardır. Sultan Çakmak, Kahire'de yaşanan kıtlık sırasında halkın durumu hakkında bilgi almak için Beytü'l-mal vekili Kadı Ebu'l- Hayr b. En-Nehhas'ı huzuruna çağırarak ona sorular sormuştur. O da, sultana halkın içinde bulunduğu durumun vehametini anlatmayarak endişe edecek bir durum olmadığını söylemiştir. Bunu duyan halk ve memluklar ona saldırmışlardır. O da sultanın sarayının bulunduğu kaleye doğru kaçmış, ancak buraya giremeyince hasmı olan Emir Yeşbek'in evine sığınmak zorunda kalmıştır. Bu emir ve adamları onu korumayarak dayak yemesine seyirci kalmışlardır.⁸⁸ Gerek Kahire'de yaşanan kıtlıktan, gerekse ümeralar arasındaki çıkar çatışmalarından şehirde büyük bir kaos ortamı yaşanmıştır. Bu yüzden birçok ümeranın evleri yakılıp yağmalanmış, birçok kişi de yaralanmış veya ölmüştür. Kadı Ebu'l- Hayr'a gelince, İbn Tagribirdî onun başına gelenleri; "Eğer dayaktan adam ölseydi Ebu'l- Hayr ölürdü", diyerek garip bir hadise olarak izah etmiştir.⁸⁹

⁸⁴ İbn Tagribirdî, **Hawâdith ad- Duhûr**, s.32.

⁸⁵ İbn Tagribirdî, **Hawâdith ad- Duhûr**, s.33.

⁸⁶ İbn Tagribirdî, **Nücûm**, C.XV, s.146; Sahavî, s.259.

⁸⁷ İbn Tagribirdî, **Nücûm**, C.XV, s.147; Aynı yazar, **Hawâdith ad- Duhûr**, s.33; Sehâvî, s.260.

⁸⁸ İbn Tagribirdî, **Nücûm**, C.XV, s.147–149.

⁸⁹ İbn Tagribirdî, **Nücûm**, C.XV, s.150.

Cemaziyelahir'in sonlarında (Ağustos'un ortaları) Nil'in suyu bir miktar kabarmınca sultanın oğlu Osman, Kahire kanalının kapağını açarak araziye suyun akmasını sağlamıştır. Nil'in yükseldiği ve araziye su bırakıldığı haberleri yayılınca fiyatlar bir miktar düşmüştü. Ancak gerçek anlamda Nil'in taşması yetersizdi. Bu yüzden Recep (M. Ağustos - Eylül) ayında fiyatlar yeniden önceki düzeye çıkmıştır.⁹⁰ Sultan Çakmak, 853 Şaban'ında (M. Eylül - Ekim) insanların sıkıntılarını hafifletmek için buğdayın irdebinin bir dinara satılması konusunda muhtesibe emir vermiştir. Oysaki piyasada bir irdeb buğday, yaklaşık 2 dinara (550 df.) satılıyordu. Bulak sahilinde devlete ait tahıl deposundan, bir dinara buğday satılmaya başlanılmışsa da, gerek muhtesibin tedbirsizliği gerekse muhtekirlerin faaliyetleri nedeniyle buğday ucuzlamamıştır.⁹¹

Bunun üzerine Sultan 853 Şaban'ında (M. 1449 Eylül - Ekim) Kahire muhtesibi Ali b. İskender'i azlederek yerine Zeyneddin Yahya'yı tayin etmiştir.⁹² Halk, Zeyneddin Yahya'nın muhtesiplik görevine atanmasını duyunca sevinmiştir. Çünkü o, tahıl fiyatlarına müdahale ederek düşük fiyatla satılmasına çalışıyordu. Bu sırada buğdayın irdebi 500 df.'a satılırken o, yarı fiyatına satılmasını kararlaştırmıştı. Zeyneddin Yahya, Bulak'ta bulunan tahıl ambarını açtırarak düşük fiyatla buğday sattırmaya başlamış, fakat gerekli tedbirler alınmadığı için önce gelenler düşük fiyatla çok miktarda buğday alıp yüksek fiyatla satmaya kalkmışlardır. Bunun üzerine Muhtesip, bunları yapanları dövdürmüştür. Daha önceki uygulamalarda devlete ait depolardan buğday satılırken alıcılara sınır koyulmakta ve sonradan gelenlerin de alması sağlanmaktaydı.⁹³

853 yılı Ramazan ayına girildiğinde (M. 18 Ekim 1449) bütün yiyecek fiyatları daha da artmış; buğdayın irdebi 600, bakla 500, arpa 400 ve unun battası ise 200 df.'a çıkmıştı. Görüldüğü gibi fiyatlar aşağı yukarı iki katına ulaşmıştı. Bu arada küçük ve büyükbaş hayvanlarda görülen salgın hastalık ve yem sıkıntısından, hayvansal besinlerin fiyatları da yükselmişti.⁹⁴ Kış aylarının yaşanması ve hasat mevsiminin uzak olmasından dolayı Mısır halkını zor günler bekliyordu. Neticede korkulan olmuş ve H.853 yılı Zilhicce'sinde (M. Ocak-Şubat 1450) buğday ve arpanın irdebi önce 800 sonra da 1000, unun battası 270 ekmeğin ritli da 7 df.'a ulaşmıştır.⁹⁵ Bu sırada Mekke'den gelen hacılar Kahire'de yaşanan pahalılığa şaşırılmışlardır. Çünkü onların ifadesine göre Mekke'de buğdayın irdebi 120, baklanın 100, unun battası 140 df.'tu.⁹⁶ Hicaz ile Mısır arasındaki fiyatları karşılaştırdığımız zaman ikisinin arasında büyük farklılıkların olduğu anlaşılmaktadır.

H. 854 yılı girdiğinde (M. Şubat 1450) Kahire'de ekmeğin 1, buğdayın irdebi 1000 df.'a satılırken 600'e inmiş ve daha sonrada 500 df.'a gerilemişti. Fiyatların

⁹⁰ İbn Tagribirdi, **Hawâdith ad- Duhûr**, s.33-34; Sehâvî, s.260.

⁹¹ İbn Tagribirdi, **Hawâdith ad- Duhûr**, s.35.

⁹² İbn Tagribirdi, **Nücûm**, C.XV, s.151.

⁹³ İbn Tagribirdi, **Hawâdith ad- Duhûr**, s.35-36.

⁹⁴ İbn Tagribirdi, **Hawâdith ad- Duhûr**, s.36; Sehâvî, s.261.

⁹⁵ İbn Tagribirdi, **Nücûm**, C.XV, s.154; Sehâvî, s.262-271.

⁹⁶ İbn Tagribirdi, **Hawâdith ad- Duhûr**, s.40; Sehâvî, s.262.

**Memluk Sultanı Zahir Seyfuddin Çakmak Döneminin Salgın Hastalık ve İktisadî Buhranları
(H.842–857/M.1438–1453)**

inmesinin sebebi gemilerle Kahire'ye buğday gelmesiydi. Cemaziyülevvel (Haziran - Temmuz) ayına kadar devam eden ucuzluk, gelen buğdayın arkasının kesilmesiyle yeniden sona ermiş ve buğdayın irdebi 500, bakla 360, arpa ise 280, unun battası ise 170 df.'a kadar yükselmiştir. Kahire'de Cemaziyelâhır'de (Temmuz - Ağustos) fiyatların şu şekilde olduğu görülür; buğdayın irdebi 600, bakla ve arpa 400, pirinç 1500, beyaz peynirin rıtlı 12 df.'tu⁹⁷

Nil taşma mevsiminde kabarmayınca, halkın yağma ve saldırılarından çekinen sultan, halifeye bir miktar para göndererek peygamberin kutsal emanetleri ile birlikte Nilometre'nin bulunduğu Ravza adasına gitmesini istemiştir. Adı geçen yere gelen halife orada bulunan halka, sultanın gönderdiği parayı dağıtarak onlarla birlikte Nil'in yükselmesi için dua etmiştir. Ayrıca sultan, muhtesib ve nazıru'l- hassa emir vererek gariban ve fakirlere yemek, helva dağıttırıştır. Neticede Nilometre'nin olduğu yerde toplanan halk, halife ve âlimler ile birlikte dualara katılmış, sultan ve adamlarının açtırdığı sofralarda yemekler yemişler, Cuma namazını halifenin de hazır olduğu Ravza camiinde kılmışlardır. Kahire'de birçok camide de aynı dualar tekrar etmiştir. Nil'in noksanlığının devam ettiği görülünce bu defa da şehrin dışındaki çölde duaya çıkılmaya karar verilmiştir.⁹⁸ Sehâvî, bütün yapılanlara rağmen pahalılığın ve kıtlığın önünün alınmadığını ve fakirlerin ellerine bir şey geçmediğini, zenginlerin ise gemilerle mahsul getirdiklerini belirtmektedir. Sultan ise devlete ait olan depolardan irdebi 600 df.'tan buğday satılması emrini vermiştir. Ayrıca zenginlerin ellerinde bulunan tahıllar onların müsaadesi ile alınarak piyasaya sürülmüştür. Böylece fiyatlar düşürülerek halkın gıda ihtiyacı karşılanmaya çalışılmıştır. Bu arada sultan, buğday depolarına yağmacıların saldırılarını önlemek amacıyla Emir Özbek ve Canibey adlı iki emiri görevlendirmiştir.⁹⁹

Bu arada Nil'in yükselmesi ve kuraklığın kalkması için sultan, 14 Recep 854'te (M.23 Ağustos 1450) muhtesibe emir vererek halkın katılımını sağlamasını istemiştir. Bu ilandan bir gün sonra Kadı Kudat Şerefeddin Yahya el- Mennavî'nin önderliğinde halife ve kadılar halkın da katılımıyla çöle çıkmışlar ve orada dualar yapmışlardır. Ayrıca bu merasime Müslümanların yanında, Yahudi ve Hıristiyan din adamları ve cemaatleri de kutsal kitapları ile hazır bulunarak kendi inançlarına göre dualar yapmışlardır. Halk kendilerini acındırmak ve samimiyetlerini göstermek amacıyla yanlarında kadınlar ve ellerinde Mushaflar bulunan mektep çocuklarını da getirmişlerdi. Onların yanlarında kurban edilmek üzere hayvanlar da bulunuyor, daha önce görülen kıtlıklarda yaşanan ıstıraplardan dolayı kendilerini bekleyen kötü kaderden kurtulmak için ibadetlerini, yakanış ve yalvarışlarını yüksek sesle yaparak, ağlayarak tövbeler etmişlerdir. Duaya katılanlar sabahtan akşama kadar çölde kalarak ibadetlerini sürdürmüşlerdir. İbn Tagribirdî bu kalabalık ve yapılan dua

⁹⁷ Sehâvî, s.300–301; İbn Tagribirdî, *Hawâdith ad- Duhûr*, s.55.

⁹⁸ Sehâvî, s.310–311.

⁹⁹ Sehâvî, s.311.

sırasında insanların bulunduğu durum karşısında; “ben şimdiye kadar böyle bir şey görmedim”, diyerek hayretini belirtmektedir.¹⁰⁰

Receb 18’de (M.27 Ağustos Perşembe) halife, dört mezhep kadısı ve halkın katılımıyla çölde Şafî kadısının önderliğinde ikinci kez duaya çıkmış ve birincide yapılanlar tekrar edilmiştir. Bu sırada Nil’in bir miktar yükseldiği haberi gelince insanlar sevinmiş ve dualarının kabul edildiğine inanarak bir gün sonra, yani Cuma günü üçüncü kez duaya çıkmışlardır. Şaban ayının 15’ine (M. 23 Eylül 1450) doğru Nil nehrinin yükselmesi devam etmiş ve bu tarihte 16 zir’aya tamamlanması için 8 parmak kalmıştı. Bunun üzerine Kahire valisi kanalın kapağını açarak araziye suyun bırakılmasını sağlamıştır. Ancak bu su seviyesi yeterli olmadığı için halk arasında tedirginlik, tövbeler ve dualar devam etmiştir. Bir kez de Nilometre’nin olduğu Ravza adasında toplu dualar yapılarak Peygamberin kutsal eşyalarının bulunduğu mekân ziyaret edilmiştir. Bu arada çaresizlik içinde bulunan insanların dükkân ve fırınlara saldırdıkları, ekmek ve başka yiyecekleri yağmaladıkları görülmüştür.¹⁰¹ Muhtesip halkın öfkesini yatıştırmak ve fiyatları düşürmek amacıyla devlete ait depolardan 600 irdep buğdayı düşük değerde piyasaya sürmüştür.¹⁰² Nehrin suyu bir miktar yükselince de Sultan Çakmak fakirlere 100 dinar sadaka dağıtmıştır.¹⁰³ Bu büyük kıtlık zamanında Mısır’dan çok az insan hac yapmak için Mekke’ye gidebilmiştir. İnsanların birçoğu yaşanan kıtlık ve pahalılıktan hac yolculuklarını ertelemişlerdir.¹⁰⁴

Nil nehrinin sularının ulaşmadığı Vechü’l- Kıblî ve Vechü’l- Bahrî arazisinin büyük bir kısmı kurumuştur. Bunun neticesinde buğdayın irdebi 1000 df., bakla ve arpa 600, unun battası 300, samanın bir yükü 700 df.’a ulaşarak pahalılık artmıştı. Zaten bu pahalılık iki yıldan beri devam etmekteydi.¹⁰⁵ Kahire’de pahalılığın had safhaya ulaşması ve halkın gıda satın alma gücünün olmaması nedeniyle Sultan Çakmak dışarıdan tahıl ithal edilmesine karar vererek Mısır’a hububat getiren tüccarların teşvik edilmesini kararlaştırdı. Sultan, komşu devletler ile Kıbrıs kralına başvurarak tahıl göndermelerini istedi. Hatta Memluk devletine tabi olan Kıbrıs kralına, alınan cizyenin bu defa tahıl olarak göndermesi emri iletildi. H.854 Ramazan’ı geldiğinde (M. 1450 Ekim sonları) buğdayın bir irdebi 1200, arpa 800, bakla 700, unun battası 400, etin rıtlı 11, tahinin rıtlı 22, beyaz peynir 15, kaynamış olanı 18 df. olmuştu.¹⁰⁶ Sultanın girişimleri ile olmalı ki, Mısır şehirlerine etraftaki ülkelerden mahsul getirilmeye başlanmıştır. H.854 Şevval’inde (Kasım-Aralık 1450) İskenderiye’den gelen habere göre; Müslüman tüccarlar Berke ve diğer yerlerden getirdikleri tahıl yüklü dört gemi ile Mısır sahillerinde bulunan Reşid şehrine yaklaşırken, Akdeniz’de 15 gemiden oluşan bir Hristiyan donanmasının saldırısına

¹⁰⁰ İbn Tagribirdî, **Nücûm**, C. XV, s.170; Sehâvî, s.311; İbn İyâs, s.338.

¹⁰¹ İbn Tagribirdî, **Nücûm**, C. XV, s.171; Sehâvî, s.311.

¹⁰² Sehâvî, s.311.

¹⁰³ Sehâvî, s.312;

¹⁰⁴ İbn Tagribirdî, **Nücûm**, C. XV, s.174; Sehâvî, s.324.

¹⁰⁵ İbn Tagribirdî, **Nücûm**, C.XV, s.270.

¹⁰⁶ Sehâvî, s.312.

**Memluk Sultanı Zahir Seyfuddin Çakmak Döneminin Salgın Hastalık ve İktisadî Buhranları
(H.842–857/M.1438–1453)**

uğramışlar ve gemileri ile birlikte yüklerine el konulmuştur. Müslüman tüccarlarının mallarının değerinin 100 bin dinarın üstünde olduğu anlaşılmaktadır. Bunun üzerine sultan, Mısır kıyılarında yağma yaparak Müslüman gemilerine saldıran Hıristiyan donanmasının uzaklaştırılması için donanması ve ordusunu bu mıntıkaya göndermiştir.¹⁰⁷

H. 855 Safer’inde (M.1451 Mart- Nisan) sultan Çakmak devlete ait tahıl depolarından buğdayın irdebinin 1000 df.’a satılması emrini verince halkın itirazı ile karşılaşmıştı. Çünkü bu sırada buğdayın irdebi 800, bakla ve arpa 700, samanın yükü 300, unun battası ise 80 ile 50, ekmeğin rıtlı 4 df.’tu. Görüldüğü gibi devletin kararlaştırdığı fiyat piyasanın üzerindeydi. Bu sırada kıtlık ve pahalılık sebebiyle Mısır’dan Suriye bölgesine birçok insan göç etmiştir. Bunların yol açtığı pahalılık nedeniyle buğdayın bir gararı 600 gümüş dirheme hatta daha fazlasına satılmaktaydı. Gittikleri bölgede de kıtlıkla karşılaşan fakir ve köylülerden bazıları geri memleketlerine doğru yola çıkmışlar. Ancak bunların birçoğu yollarda açlıktan hayatlarını kaybetmişlerdir. Bu arada kıtlığın Hicaz bölgesine de sıçradığı ve buğdayın bir gararının 15 dinara satıldığı görülmüştür.¹⁰⁸

H.855 Ramazan’ında (M. Eylül- Ekim 1451) Mısır’da kıtlık ve pahalılık bütün şiddeti ile devam etmekteydi. Mısır’da gıda maddelerinin fiyatlarının yanında - meraların kira ücretlerinin artması nedeniyle - et fiyatları da pahalıydı. Çiftçiler arazilerini sürececek öküz bulamıyorlardı. Bir öküzün 120 dinarın üzerinde satıldığı başka bir öküzün fiyatının 40 bin df.’a (yaklaşık 150 dinar) çıktığı da rivayet olunmuştur. Kıtlık sebebiyle çiftçiler ellerindeki tohumları yemek zorunda kalmışlar, bundan dolayı tarlalara ekim yapılamamıştır. Açlık sebebiyle insanların kedi - köpek etlerini bile yediklerine ve sattıklarına şahit olunmuştur.¹⁰⁹

H. 855 yılı içinde buğdayın irdebinin 1500, arpa ve baklanın 1000, unun battasının 500 df. satıldığı görülmüştür. Mısır’ın Akdeniz sahilinde bulunan Dimyat şehrinde de kuraklığın etkisinden bir yük saman 1000 df.’a satılmıştır. Nil’in su seviyesinin düşmesinden dolayı dolaplar iptal olmuş ve bahçelere su çekilememesinden Kahire ve etrafında bahçelerdeki sebzeler ve ağaçlar kurumuştur. Bir feddan yeşil yoncağı biçip kaldırmak 20 dinara, bir feddan susam 10 dinara, bir yük odun 100, su 20, peynir 12, pekmez 12, yağ 300, bal 30, zeytininin iyisi 24, ekmeğin rıtlı 8, tahin yağının irdebi 120 df.’a satılmıştır. Taşma mevsimi olduğu halde nehrin su seviyesi 15 zir’a 7 parmakta ki araziye akabilmesi için üç dört zira daha artması gerekiyordu.¹¹⁰ H.855 yılı sonlarında (M. Aralık 1451) Nil’in suyu 18 zir’a 8 parmağa ulaşınca, sultanın oğlu Osman Kahire kanalının kapısının açmış ve böylece kıtlık ve pahalılık biraz

¹⁰⁷ Sehâvî, s.323–24.

¹⁰⁸ Sehâvî, s.347.

¹⁰⁹ İbn Tagribirdî, **Nücûm**, C.XV, s.179–180; Sehâvî, s.352.

¹¹⁰ İbn Tagribirdî, **Nücûm**, C.XV, s.280; Sehâvî, s.311–12, 353.

hafiflemişti.¹¹¹ Ayrıca Sultan Çakmak fiyatları düşürmek için devlete ait tahıl depolarından 1000 irdep buğday sattırmıştır.¹¹²

H.856 senesine gelindiğinde (M. Ocak 1452) Mısır'da kıtlık ve pahalılığın hafiflemeye başladığı görülmektedir. Buğdayın irdebi 800'den 400'e, bakla 500'den 300'e, arpa 400'den 200 ekmeğin rıtlı 2 df.'a inmiştir.¹¹³ H.857 yılına gelindiğinde Nil'in düzenli taşmaya başladığı ve halkın endişe ve korkularının kalktığı görülür. Neticede bu yılda gıda maddelerinin fiyatları; buğday ve baklanın irdebi 300, arpa 140, unun battası 140, ekmeğin rıtlı 5 df.'tur.¹¹⁴ H.857 ve 858 (M.1453–54) yıllarında Mısır'da fiyatlar normal seviyesine inmişti. Paranın alım gücünün artmasıyla da fiyatlarda önemli ölçüde azalma olmuştur. Buğdayın irdebi 140 df. (6,5 Gümüş dirhem), arpa ve bakla ise 90 df.'a (4,25 gümüş dirhem) kadar inmiştir.¹¹⁵

Sultan Çakmak Döneminde Memluk Parasının Durumu

Bütün hükümdarlar hâkim oldukları topraklarda kendi adlarına darp edilmiş ve üzerine isimleri nakşedilmiş paraların tedavülde olmasını istemişlerdir. Sultan Çakmak da saltanatı ele geçirdikten sonra, bu kurala uyararak kendi paralarını darp ettirmiştir. Ancak yeni kesilen paranın halk tarafından kabullenilmesi ve geçerli olabilmesi için bazı önlemlerin alınması gerekiyordu. Bu önlemler, eski paraların tedavülden kaldırılıp dolaşımının yasaklanmasıydı. Alışkanlıklar zor bırakıldığı için yeni paraların piyasada kabullenilmesi için bir süreç geçmesi gerekiyordu. Bu yüzden çok zaman her iki paranın da birlikte kullanılmasına ses çıkarılmamıştır. Fakat bir ülkede birden çok çeşit paranın tedavülde olması alım-satım, vergilerin toplanması, maaşların dağıtılması gibi hallerde karışıklıklara neden olurdu.

Memluk devletine bağlı olan topraklarda pek çok çeşit ve türde paralar kullanılıyordu.¹¹⁶ Memluk sultanlarının kestirdiği paraların yanında Avrupa, Timurlular ve Konya'da darbedilen Karamanlı paraları bile vardı.¹¹⁷ Sultan Çakmak döneminde de hem önceki sultanlar, hem de kendisinin bastırdığı altın, gümüş ve bakır madenlerinden kestirilmiş paraların dolaşımında olduğu görülmektedir. Bu üç çeşit madenden kestirilen paraların da çeşitleri vardı. Sultan Çakmak döneminde yaşayan Memluk tarihçilerinden ve para mevzularına özel bir ehemmiyet veren Makrîzî, Sülûk adlı eserinde, onun ilk yıllarında Memluk parasının durumu hakkında bilgiler vermiştir. Bu kaynaktan öğrendiğimize göre:

¹¹¹ İbn Tagribirdî, **Nücûm**, C.XV, s.289; Sehâvî, s.350.

¹¹² Ganem, s.105.

¹¹³ İbn Tagribirdî, **Nücûm**, C.XV, s.289; Sehâvî, s.381.

¹¹⁴ Sehâvî, s.382.

¹¹⁵ Necidî, s.443

¹¹⁶ Kuruluşundan XV. yüzyılın İlk çeyreğine kadar Memluk parasının durumu konusunda Bkz: Makrîzî "el- Nukûd el- Kadime ve'l- İslâmiye" (Türkçeye çeviren ve notlar ekleyen İbrahim Artuk), **Bellekten**, C.XVII, S.67, Ankara 1953, s.367–391.

¹¹⁷ en- Necidî, s.486–496.

Memluk Sultanı Zahir Seyfuddin Çakmak Döneminin Salgın Hastalık ve İktisadî Buhranları
(H.842–857/M.1438–1453)

Sultan Çakmak tahta çıktıktan üç yıl sonra, H. 843 yılı Zilhicce'nin 17'sinde (M.20 Mayıs 1440) selefi Eşref Barsbay'ın kestirdiği Dirhemü'l- Eşrefiye¹¹⁸ adı verilen gümüş para ile alışverişi yasaklamış ve kendi lakabı ile anılan Dirhemü'z-Zahiriye¹¹⁹ denilen gümüş dirhemleri bastırmıştır. O, bunun devletin yeni parası olması kararını vermiştir. Bu karar halk arasında hoşnutsuzluğa sebep olmuş, çarşı pazarda alışveriş durmuş ve kargaşa çıkmıştır. Ancak Sultan Çakmak geri adım atmamış ve bastırdığı paranın kullanımını zorunlu hale getirmiştir. Halkın elinde bulunan Eşrefiye dirhemlerinin 20 bakır fülûstan toplanması ve bunun yerine de 24 fülûs değerinde olan Zahiriye dirhemlerinin dağıtılmasına karar verildi. Yeni gümüş dirhemlerin yarımaları 12, çeyrekleri ise 6 bakır dirheme eşit olacaktı. Halkın razı olmamasına rağmen tehditlerle, alınan kararlara uymaları sağlanmıştır. Halkın elinden toplanan Eşrefiye dirhemleri darphaneye getirilerek burada eritilip Zahiriye dirhemlerine dönüştürülüyordu. Sultan Çakmak'ın darp ettirdiği gümüş dirhemini daha ağır olarak basıldığı görülmektedir. Eski paralar yasaklanmakla birlikte gizli olarak kullanılmaya devam ettiği anlaşılmaktadır. Bu yüzden Sultan Çakmak döneminin başlarında üçü altın, ikisi gümüş ve biri de bakır olmak üzere altı çeşit para tedavülde idi. Altın paralar; herce¹²⁰ adı verilen eski İslamî dinar, İfrinti dinarı¹²¹ ve Eşrefiye dinarıydı. Gümüş paralar ise; Eşrefiye dirhemi ve Zahiriye dirhemi idi. Ayrıca eskiden olduğu gibi bakır paralar yani fülûslar da tedavülde idi.¹²² Bu altı çeşit paraya Sultan Çakmak dönemine basılan dinar ve fülûsları da eklersek Memluk şehirlerinde sekiz ayrı paranın dolaşımında olduğu görülmektedir.

Birçok sultan dönemini gören dönemin müellifi Makrizî şimdiye kadar Mısır'da bu kadar çok çeşitte para kullanılmadığını belirterek hayret etmektedir. Onun aktardıklarına göre; eskiden herce denilen altın para yanında gümüş ve bakır paralar da kullanılıyordu. Fakat esas para birimi olan herceye göre diğer paraların rayici belirleniyordu. Ancak Bahri Memlukler döneminde Mısır, Şam

¹¹⁸ **Dirhemü'l- Eşrefiye:** Sultan Eşref Barsbay zamanında darbedilen gümüş dirhemlerdir.

¹¹⁹ **Dirhemü'z-Zahiriye:** Sultan Çakmak zamanında onun adına darbedilen gümüş dirhemlerdir.

¹²⁰ **Herce:** Emeviler döneminde Bizans'ın altın parası örnek alınarak basılan ve ağırlığı bir miskal (4,25 gram) olan altın paraya dinar adı verilmekteydi. Ancak bu altın paranın zamanla ağırlıklarında değişmeler olmuştur. Fakat 4,25 gram ağırlığındaki dinarları diğer altın paralardan ayırt etmek için Mısırî, Miskal, Mahtum, Mahkuk, Herce gibi isimler verilmiştir. Mısır'da basılan bu paranın ağırlığı zamanla azalmış ve 10 tanesi 7 dirheme düşmüştür. (1 dirhem=3,186 gram). Bkz: K. Yaşar Kopruman, **Mısır'ın Malî ve İktisadî Durumu**, s.159, en- Necidî, s. 507, 512, 519.

¹²¹ **İfrinti Dinarı:** El- İfrinti, el- İfluri, el-Bunduki, İtali veya el- Duka adı verilen ve Frenk ülkelerinden getirilen para birimidir. Bir yüzünde yazı diğer yüzünde resim bulunan ve bundan dolayı da el- müşahhas adı verilen bu para H.793 (M.1388) den sonra Mısır'da yaygın olarak kullanılmaya başlandı. Bu paraların 100 tanesinin ağırlığı 81,4 miskaldi. Fakat bu paranın üzeri kazınarak hafifletilmiş ve 100 tanesi 78.1/3 miskale inmişti. İfrinti dinarı revaçta olması yüzünden taklit edilmeye de başlanmıştır. Sultan Barsbay Mısır'da 1425 yılında darp ettirdiği Eşrefiye dinarını bu parayı örnek 3,559 gram ağırlığında ve aynı ayarda darp ettirmiş ve İfrinti dinarının tedavülünü de yasaklamıştır. Bkz: Halil Sahillioğlu, "Dinar" **DİA**, C.IX, İstanbul 1994, s.354; Kopruman, **Mısır'ın Malî ve İktisadî Durumu**, s.159; en- Necidî, s.512.

¹²² Makrizî, **Sülûk**, (Neşr: A.Fettah Aşur), C.IV, Kısım III, Matbaatü'l- Darü'l- Kütüb, Kahire 1973, s.1190–1191.

ve Hicaz'da Zahirîye¹²³ ve Kamiliye¹²⁴ adı verilen gümüş dirhemlere göre diğer paraların rayici belirlenir olmuştur. Ancak Burci Memluk sultanı Berkuk döneminde darp edilen bakır sikkeler para rayicinin belirlenmesinde esas alınmıştır. ¹²⁵ Sultan Çakmak'ın bastırıldığı paraları ve bunların oranları konusundaki bilgileri, benzer şekilde diğer müellifler de tekrar etmektedirler.¹²⁶

Sultan Çakmak, Zahirîye dirhemlerinin yanında Zahirîye dinarı ve bakır paralar da darp ettirmiştir. Sultan Çakmak'ın kendi lakabı olan Zahirîye adı ile bastırıldığı dinarları Eşrefîye dinarı ile aynı ağırlıktaydı. Bu Zahirîye dinarı, İtalya'dan gelen İfrinti dinarı ile aynı ağırlıkta basılıyordu. Sultan Çakmak'ın selefi Eşref Barsbay, halkın daha fazla itibar gösterdiği, ayarı ve vezni sağlam İfrinti dinarı ağırlığında İslamî dinarlar darbettirmişti. Sultan Çakmak da aynı yolu takip ederek, İfrinti dinarlarını taklit etmiştir. Bu dinarlar Memluk devletinin darphanelerinin bulunduğu Kahire, Dımaşk, Hama, Halep ve Trablus'ta basılmaktaydı. Bir Eşrefîye veya Zahirîye dinarı; genellikle gümüşten 12, bakırdan ise 280 dirhem değerindeydi. 843 yılı Zilhicce'sinde (1440 Mayıs) Sultan Çakmak yeni fülûs dirhemler de bastırmıştır. Eski fülûsların iptal edilmesinden sonra yeni fülûslar tek bir ağırlıkta kestirilmiştir. Bu dönemde fülûslar; Kahire, Halep ve Trablus gibi darbhaneye olan şehirlerde aynı ağırlık ve ölçülerde bastırılmıştır.¹²⁷

H. 847 / M. 1443–44 yıllarında Nil nehrinin taşmaması ile başlayan pahalılık sırasında paranın hızla değer kaybettiğini görmekteyiz. Bu sırada ortalama 100 bakır df.'a satılan bir irdeb buğdayın fiyatı beş kata kadar yükselmiştir. H. 849 yılında (M. 1445–46) ise buğdayın bir irdebini 120 fülûsa kadar indirdiği görülüyor ki, paranın alım gücünün yükseldiğine işarettir. Ancak H.852 yılında buğdayın irdebi 300 df. yükselmiş ve para yaklaşık iki buçuk kat değer kaybetmiştir.¹²⁸

852 ve 53 yıllarında Nil'in taşmaması nedeniyle (1449) başlayan iktisadî kriz başını almış gitmişti. Yukarıda da görüldüğü gibi bu sırada Memluk bakır parasının on kat, hatta 15 kat değer yitirdiği anlaşılmaktadır.¹²⁹

Sultan Çakmak döneminde zaman zaman çıkan iktisadî krizler sırasında Memluk parasının alım gücü değişmiştir. Bolluk zamanlarında paranın alım gücü artarken, kıtlık zamanlarında ise azalmıştır.¹³⁰ Gıda maddelerinin fiyatları ve

¹²³ **Zahirîye Dirhemleri:** Sultan Zahir Baybars (1260–1277) döneminde Mısır'da darbedilen %30'u bakır % 70'i gümüş olan paranın adı. Bkz; Makrîzî, **en- Nukud**, s.387.

¹²⁴ **Kamiliye Dirhemleri:** Eyyubi Hükümdarı Melikü'l- Kamil döneminde Mısır'da darbedilen 2/3 gümüş olan paraya verilen isimdir. Bkz; Makrîzî, **en- Nukud**, s.386.

¹²⁵ Makrîzî, **Sülûk**, (Neşr: A.Fettah Aşur), C.IV, Kısım III, Matbaatü'l- Darü'l- Kütüb, Kahire 1973, s.1190–1192.

¹²⁶ İbn Hacer, s.120; el- Aynî, Bedreddin Mahmud b. Ahmed, **Ikdu'l- Cuman fi Tarih Ehli'z- Zeman**, Topkapı Sarayı Müzesi, III. Ahmet Kütüphanesi, No: 2911/19, İstanbul. s.721; İbn Tagribirdî, **Nücûm**, C.XV, (Neşr M. H. Şemseddin), Darü'l- Kütübü'l- İlmiye, Beyrut 1992, s.101

¹²⁷ Necidî, s.245.

¹²⁸ Necidî, s.440–441.

¹²⁹ Necidî, s.442–443.

¹³⁰ Necidî, s.440.

Memluk Sultanı Zahir Seyfuddin Çakmak Döneminin Salgın Hastalık ve İktisadî Buhranları
(H.842–857/M.1438–1453)

paranın alım gücü, piyasalardaki arz-talep durumuna göre şekillenmekte, idarecilerin zorlamaları ile yapmak istedikleri değişiklikler fazla uzun süreli olmamaktadır.

Sonuç

Tarih boyunca Mısır'da ortaya çıkan salgın hastalıklardan dolayı yaşanan nüfus kayıpları iktisadî çöküntülere ve demografik yapının olumsuz yönde etkilenmesine neden olmuştur. Bilhassa Memluk askerlerinin birçoğunun salgınlarda kırıldığı ve bu yüzden de askeri zaafıların yaşandığı görülmektedir.¹³¹ Ülke önemli oranda nüfus kaybına uğramış, zirai ürünlerden alınan vergiler düşmüş, hatta tarım arazilerinde bulunan çiftlik sayıları azalmıştır.¹³² Memluklar zamanında birçok defa görülen bu salgın hastalıkların üçü de Sultan Çakmak dönemine isabet etmiştir. Bu salgınlar bahar aylarında ortaya çıkmış ve genellikle iki veya üç ay devam ettikten sonra yazın kavurucu sıcakları ile sona ermiştir. Bu durum, genellikle salgın hastalıkların bahar aylarında çıktığını belirten tarihçi Makrîzî'nin görüşünü doğruluyor.¹³³ Bu veba salgınlarının ilk ikisi genellikle sağlıklı ortamda yaşayan ve yetersiz beslenen gariban, köle, fakir insanlara bulaşırken, üçüncü ise başta saray halkı ve sultanın ümeraları olmak üzere toplumun her tabakasına sirayet ederek ölümlere neden olmuştur. Sultan Çakmak veba salgını dolayısı ile Rodos adasına düzenleyeceği askeri seferini bir süre ertelemek zorunda kalmıştır. Dikkat çeken diğer bir nokta da her üç salgının da ortalama 5–6 yıl aralıklarla tekrar etmesidir.¹³⁴

Mısır'da su kaynaklarının sınırlı oluşu, yağışların yetersizliği ve tek akarsu kaynağı Nil'in düzensizlikleri de kıtlıklara sebep olmuştur. Ayrıca Mısır'ın havasının aşırı sıcak olması, bazen esen kavurucu rüzgâr, tarlaları istila eden çekirge sürüsü ve fareler de mahsullerin telef olmasına neden olarak kıtlıkları tetiklemiştir. Bunların yanında Sultan Çakmak döneminde bazı ümeraların, muhtesiplerin ve mahsul tüccarlarının oluşturdukları sunî gündemlerle çarşı-pazar hareketlenerek tahılların fiyatları artmış ve halk bu durumdan büyük sıkıntı çekmiştir. Bir anda bütün gıda maddelerinin hatta elbiselerin bile fiyatları on- on beş kat yükselir, gümüş ve bakır para ile kimse mal satmak istemezdi. Bu

¹³¹ Memluk ordusuna veba salgınlarının etkisi konusunda Bkz: David Ayolan, s.66-73.

¹³² Veba salgınları ve kıtlıklar sırasında Mısır şehir ve kırsal nüfusunun nasıl değiştiği, vergi gelirlerinin azalması ve yerleşim yerlerinin terk edilmesi konusunda: Bkz: Robert Lopez, Harry Miskimin, Abraham Udovitch s.115-128.

¹³³ Veba genellikle mikrop ve haşerelelerin çoğalma mevsimi olan İlbahar aylarında ortaya çıkardı. Makrîzî Sultan Barsbay zamanında H.833/M.1429 vebasının kış ayında çıkmasına şaşırmıştır. Makrîzî vebanın tıbbi yönü üzerinde durmuş ve bahar mevsiminde insanın vücudunda bulunan salgı bezlerinin (dört salgı kan, safra, balgam ve sevda salgısı) harekete geçtiğini ve salgın hastalığa uygun zemin hazırladığını belirtmiştir. O, kış mevsiminde bu salgı bezlerinin hareketsiz veya donmuş olduğunu bu yüzden de kışın vebanın çıkmasının garip bir durum olduğunu yazmaktadır. Makrîzî, **Sülûk**, C.IV, Kısım, II, s. 821.

¹³⁴ Veba üzerine çalışmaları ile tanınan Michael W. Dols, Mısır'da meydana gelen vebaların belli periyotla tekrar ettiğini ifade etmektedir. Bkz: Michael W. Dols, **The Second Plague Pandemic And Its Recurrences In The Middle East: 1347-1894**, **Journal of Economic and Social History of the Orient**, Vol. XXII, Part. II, s.168-175.

durumda çarşı ve pazarlarda kargaşa çıkar, dükkânlar ve fırınlar yağmalanırdı.¹³⁵ Günümüzün tabiri ile tam bir kriz havası eser ve bu duruma “ sükû’s- sevda” yani kara çarşı denirdi.¹³⁶ Kıtık zamanında Sultan bilhassa çiftçilikle uğraşanlardan vergisini toplayamazdı. Bu süreç içinde enflasyon artmakta ve Memluk parası hızla değer kaybetmekteydi. Ayrıca paranın değer kaybetmesi dışarıdan gelen tüccarları daha çok etkiler ve onlar Mısır’a gelmekten kaçınırlardı. Devlet tarafından alınan tedbirlerle bu işlerin üstesinden gelinmeye çalışılsa da bunlar kısa vadeli çözümler olmuş ve pek işe yaramamıştır.

Başta sultan ve idareciler olmak üzere, salgın hastalık ve kıtlık zamanlarında devlet halka yardımcı olmaya çalışmıştır. Salgın hastalıklardan ölenlerin cenaze masraflarının vakıflardan karşılanması, kıtlık ve pahalılıkla mücadele etmek için dışarıdan tahıl ithal edilmesi, gıda maddelerinin fiyatlarına narh koyulması, devlete ait tahıl depolarından ucuz fiyatla mahsul satılması ve muhtekirlik yapanların cezalandırılması gibi tedbirler alınmıştır.

KAYNAKÇA

ARIK, Fedâ Şamil “Selçuklular Zamanında Anadolu’da Veba Salgınları”, **DTCF T.A.D.**, C.XV, S.26, (1990-1991)

ARTUK, İbrahim “Fels” **DİA**, C.12, İstanbul 1995, ss.309–311.

AŞUR, Said Abdulfettah, **el- Asrı Memalikî Mısır ve’ş- Şam**, Kahire 1976.

_____, **el- Eyyubiyûn ve’l- Memalik Mısır ve’ş- Şam**, Darü’n- Nahdat’ül- Arabiyye, Kahire 1996.

_____, **Müctemiyü’l- Mısri Fî Asrı Selatini’l- Memalik**, el- Matbaatü’l-

İslâmiyetü’l- Hâdise, Kahire 1992.

AYALON, David Neustadt, “ The Plague and its Effect upon the Memlûk Army”, **Journal of the Royal Asiatic Society** (URAS), 1946, ss.66–73

EL-AYNÎ, Bedreddin Mahmud b. Ahmed, **Ikdu’l- Cuman Fî Tarih ehli’z- Zeman**, Topkapı Sarayı Müzesi, III. Ahmet Kütüphanesi, No: 2911/19, İstanbul.

EL BİLÎ, Muhammed Berekat, **el- Ezmattü’l- İktisadiye ve’l- Evbiye fi Mısırı’l- İslâmiyye**, Matbaa Camiatü’l- Kahire, Kahire 1986.

CLOT, André, **Kölelerin İmparatorluğu Memluklerin Mısır’ı**, (Çev: Turhan Ilgaz), Epsilon Yayını, İstanbul 2005.

DOLS, Michael W., **The Black Death In The Middle East**, Princeton University Press, Princeton, New Jersey 1977.

_____, The Second Plague Pandemic And Its Recurrences In The Middle East: 1347-1894), **Journal of Economic and Social History of the Orient**, Vol. XXII, Part. II, ss.162-189.

EMİN, Muhammed Muhammed, **Evkaf ve Hayatü’l- İçtimaiye Fî Mısır**, H.648–923/M.1250–1517, Darü’n-Nehzatü’l- Arabiyye, Kahire 1980.

¹³⁵ Makrîzî, s.İgâse, s.42.

¹³⁶ Kasım Abduh Kasım, s.54.

Memluk Sultanı Zahir Seyfuddin Çakmak Döneminin Salgın Hastalık ve İktisadî Buhranları
(H.842–857/M.1438–1453)

FLINN, M.W., “Avrupa ve Akdeniz Ülkelerinde Veba”, (Çev:Nemciye Alpay), **Tarih ve Toplum**, S.39, Mart 1987, ss.25-30;

GANEM, Hamid Zeyyan, **El- Ezmatü'l- İktisadîye ve Evbiye fi Mısır Asrı Selatinü'l- Memalik**, Mektebetü'l- Alemiyye, Kahire 1976.

HINZ, Walter, **İslâmda Ölçü Sistemleri**, (Çev: Acar Sevim), Marmara Üniversitesi Yayını, İstanbul 1990.

HOLT, P. M, **Haçlılar Çağı, 11. Yüzyıldan 1517'ye Yakınoğu** , (Çev: Özden Arıkan), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999.

İBN CÜBEYR, **Endülüsten Kutsal Topraklara**, (Çev: İsmail Güler), Selenge Yayınları, İstanbul 2003.

İBN HACERÜ'L- ASKALANÎ, **İnbâü'l- Gümri bi- Ebnâi'l- Umr**,(Neşr:Abdülvahab el- Buharî), C.VIII, IX , Darü'l- Kütübi'l- İlmiye, Beyrut 1986.

_____, **Bezlü'l – Mâun Fi Fadli't- Tâûn**, (Tahkik: Ahmet A'sam Abdülkadir el- Katib), Darü'l- Asıme el- Memleketü'l- Arabiye es- Suudiyye, Riyad H.1411.

İBN HALDUN, Mukaddime, C. I,(Çev:Zakir Kadirî Ugan) MEB Yayını, İstanbul 1986.

İBN İYÂS, **Beda'iz- Zuhur**, Matba Şa'b, (Muhtasar), Kahire1960.

İBN TAGRİBİRDÎ, **en- Nücümü'z- Zahire Fi Mülükü'l- Kahire**, (Neşr: Muhammed Hüseyin Şemseddin), C.XIII; XIV, Beyrut 1992.

_____, **Hawâdith ad-Duhûr fi Ma'dal-' Ayam Wassh-Shuhûr** (845–854 A.D.1441–1450), / Translated from the Arabic by William Popper) American Oriental Society, Maryland 1967

İBNÜ'L-VERDÎ, “Risalet an-Nebâi'l-Vebâ”, (Neşr. Faris es-Sadık), **Mecmuatü'l-Cevâib**, İstanbul 1300 H., s.184-188.

KASIM, Abduh Kasım, **En- Nil ve'l- Mtema'ül- Mısri Fi Asrı Selatinil- Memalik**, Darü'l- Maarif, Kahire 1978.

KASIMOĞLU, Ömer, **İnfeksiyon Hastalıkları**, (Düzenleyen: E.T. Çetin), III. Baskı, İstanbul 1979.

KÂŞİF, Seyide İsmail, **Mısır Fi Asrı İhşidin**, Kahire 1950.

KAVAKÇI Yusuf Ziya, **Hisbe Teşkilatı, Bir İslam Hukuk ve Tarih Müessesesi Olarak Kuruluş ve Gelişmesi**, İstanbul 1973.

KOPRAMAN, Kazım Yaşar, “al- Malik al- Mu'ayyad Şayh al- Mahmudî Devrinde(1412–1421) Mısır'ın Malî ve İktisadî Durumuna Umumî Bir Bakış”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi**, Sayı 10–11, Sene 1979–80, İstanbul 1981. ss.153–176

_____, “Mısır Memlükleri (1250–1517)”, **Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi**, Çağ Yayınları, C.VI, VII, İstanbul 1987.

LOPEZ, Robert Harry Miskimin, Abraham Udovitch, “England to Egypt, 1350–1500: Long – Term Trends and Long - Distance Trade, **Studies in The Economic History Of The Middle East**, School of oriental and African Studies University of London, 1978, s.97–106.

EL- MAKRİZÎ, Takiyeddin Ahmet, **Kitabü's- Sülûk li- Ma'rifet Düveli'l- Mülûk**, C. IV (Neşr: Said Abdülfettah Aşûr), Kahire 1973.

- _____, **Kitab İğasetü'l- Ümme bi Keşfü'l- Gumme** (Neşr: M.M. Ziyade-Cemaleddin Muhammed Eş- Şeyyal), Kahire, 1940
- _____, **el- Nukud el- Kadime ve'l- İslâmiye** (Çev: İbrahim Artuk), **Belleten**, C.XVII, S.67, Ankara 1953, ss.367–391.
- _____, **Kitabü'l- Mevaiz ve'l- İtibar fi Zikri'l- Hitat ve'l- Asar**, C.I, Beyrut trhz
- MENEMENLİ, N. “Veba”, **Türk Ansiklopedisi**, C.XXXIII, MEB Yayını, Ankara 1984, s.272.
- NECİDİ, Muhammed b. Muhammed b. Ali, **En- Nizamü'n- Nakdi'l- Memlükî**, 1250–1517, Mektebetü'l- Abikan, Riyad 1993.
- NEİLL, William H.Mc., **Plagues and Peoples**, Basil Blackwell, Oxford 1977.
- ONUL, Behiç, **İnfeksiyon Hastalıkları**, Ankara 1953.
- ONUL, Melahat, **Sistemik İnfeksiyon Hastalıkları**, II. Baskı, Ankara 1983.
- ÖZDEMİR, Hikmet **Salgın Hastalıklardan Ölüm, 1914–1918**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2005.
- PANZAC, Daniel, **Osmanlı İmparatorluğunda Veba (1700–1850)**, (Çev. Serap Yılmaz), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1997.
- SAHİLLİOĞLU, Halil, “Dinar”, **DİA**, C.IX, İstanbul 1994, s.352–355.
- SAKALLI, Talat, **Bedruddin Aynî**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayını, Ankara 1995.
- ES- SEHÂVÎ, Muhammed b. Abdurrahman b. Muhammed . Ebi Bekir, **et- Tibr el- Mesbûk fi Zeyl es-Sulûk**, Mektebetü'l- Külliyyatü'l- Ezheriye, Kahire Trhz.
- SUYUTÎ, Celaleddin, **Hüsnü'l- Muhadara Fi Ahbaru Mısır ve'l- Kahire**, Matbaatü'l- Mevsu'at, Mısır Trhz
- TEKİNDAG, Şehabeddin, “Memlûk Sultanlığı Tarihine Toplu Bir Bakış, **İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, S.25, Mart 1971 İstanbul, ss.1–38
- TUNCER, A., **Toplum Sağlığında İnfeksiyon Hastalıkları ve Korunma**, II. Baskı, Ankara 1983.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, “XV. Yüzyılın İlk Yarısı İle XVI. Yüzyılın Başlarında Memlûk Sultanlarının Yanına İltica Etmiş Olan Osmanlı Hanedanına Mensup Şehzadeler”, **Belleten**, C.XVII, Ankara Ekim 1953, Sayı, 68, s.519–535.
- ÜLGEN, Hilmi Ziya, **Darlık buhranları ve İslâm İktisat Siyaseti**, Mayaş Yayınları, Ankara 1984.
- “Veba Maddesi”, **Meydan Larousse**, C.XII, s.551.
- “Veba”, **Ana Britannica**, C.XXI, s.553.
- “Veba”, **Büyük Larousse**, C.XXIII, s.121.
- ZEKERİYA EL -ENSARÎ, **Tuhfetü'r-Raggabin fi Beyani Emrüt- Tavain**, Mahdut, Darü'l- Kütbi'l- Mısriyye, 20732 B.